

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRLIGI

TÜRKMEN POLITEHNIKI INSTITUTY

M.Meredow

**“Binagärlik taslamasynyň gurnalşy
we dolandyrylyşy”**

Hünäri:Binagär.

Aşgabat 2010

SÖZBAŞY

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimizde geljeginiz bolan ýaşlaryň dünýäniň iň ösen talaplaryna laýyk gelýän derejede bilim almagy üçin ähli işler edilýär.

Hormatly Prezidentimiz döwlet başyna geçen ilkinji gününden bilime, ylma giň ýol açdy, Türkmenistan ýurdumyzda milli bilim ulgamyny kämilleşdirmek boýunça düýpli özgertmeler geçirmäge girişdi.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda” 2007-nji ýylyň 15-nji fewralyndaky Permany bilen ulgamyndaky döwrebap özgertmeler ýaş nesliň ýokary derejede bilim almagyna we terbiýelenmegine, giň dünýägaraýyşly, edep-terbiýeli, tämiz ahlakly, kämil hünärmenler bolup ýetişmeklerine uly ýardam edýär. Okuw kitaby Täze Galkynyş we Beýik özgertmeler zamanasynda ýokary bilimli hünärmenleri taýýarmaklyga bildirilýän talaplary göz önünde tutup taýýarlanylady.

Ders – “Binagärlik taslamasynyň gurnalysy” talypalaryň öňki geçen hünärmen derslerini jemleýji we olary taslama işlerini düzme usullaryny öretmek hökmünde geçilýär. Sapaklarda taslamasynyň her hili görnüşlerini, olaryň mazmunlary bilen tanyşdyrylýar. Öz ýurdumyzyň taslama tejribelerini hem-de halkara standartlary boýunça edilýän talaplary, teklipleri talypalaryň aňyna ýetirsek, olar hünärmen bolup çykanda ýokarky derejede taslama işini işläp çykarmaga mümkinçilik döreder.

Dersi okatmagyň maksady – binagärlikde alan bilimini taslama işlerinde ulanma usullaryny öwretmek. Garaşsyz Türkmenistanyň her künjeginde uly gurluşyk işleri alynyp barylýar we olaryň hötesinden geljek täze hünärmenleri taýýarlama Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň döwlet tekliplerine laýykdyr.

Dersi öwretmekligiň meseleleri – taslama işleriniň ýerine ýetirilişi, möçberini, esasy bölümlere bölünişini we häzirki zaman durmuşda binagärligiň öz wezipesini üstünlikli derejede bolmagyny öwretmek, düşündirmek. Taslama işleriniň hillerini, aýry – aýry görnüşlerini we mazmunlaryny hemme taraplaýaýyn açma we yzygiderli alyp barmak.

Ugruň hünärmeni taýýarlamakda orny. Ugur hünärmen biliminde iň bir esaslarynyň biri hasaplanylýar.

Dersiň mazmunyny uýgýunlamagyň derejesiniň teklipleri. Binagär ugruň nazarýet esaslarynyň hökman bilmeli we taslamanyň binagär – awtor hökmünde berilen mowzuga görä tejribe meselsini çözmäni başarmaly.

Giriş

Ders – “Binagärlik taslamanyň gurnalyşy” talyplaryň öňki geçen hünärmen derslerini jemleýji we olary taslama işlerini düzmek usullaryny öwretmek hökmünde geçilýär. Sapaklarda taslamanyň her hili görnüşlerini, olaryň mazmunlary bilen tanyşdyrylýar. Öz ýurdumyzyň taslama tejribelerini hem-de halkara standartlary boýunça edilýän talaplary, teklipleri talyplaryň aňyna ýetirsek, olar hünärmen bolup çykanda ýokary derejede taslama işini işläp çykarmaga mümkiçilik döreder.

1. Dersi okatmagyň maksady – binagärlikde alan bilimini taslama işlerinde ullanma usullaryny öwretme. Garaşsyz Türkmenistanyň her künjeginde uly gurluşyk işleri alynyp barylýar we olaryň hötdesinden geljek täze hünärmenleri taýýnlama Hormatly Prezidentimiziň döwlet tekliplerine laýykdyr.

2. Dersi öwretmekligiň meseleleri – taslama işleriniň ýerine ýetirilişi, möçberini, esasy bölümlere bölünişini we häzirki zaman durmuşda binagäriň öz wezipesini üstünlikli derejede bolmagyny öwretme, düşündirme. Taslama işleriniň hillerini, aýry-aýry görnüşlerini we mazmunlaryny hemme taraplaýyn açma we yzygiderli alyp barmany.

3. Tema we gysgaça mazmuny

Tema 1. Binagärlik işleriniň häzirki zaman durmuşy. Taslama işlerini taýýarlama binagäriň çözmeli meseleleri.

Binagärlikde taslama – guruljak binany önünden kagyzyň ýüzünde görmek, işläp, hemme taraplaýyn bahalama – sosial, ekologiýa, ykdysadyýet, tehniki, tehnologiýa hem-de geljekki binanyň täzedan döretmekde binagärlik we çeperçilik obrazlarynyň görnüşlerini öz içine alýar. Bu iş adamyň ýaşayyş töwereginde düzme bilen ybaratdyr. Binagärlik-durmuşguryjy diýip hem atlandyryýarlar.

Taslama köp görnüşli gurluşyklara düzülýär:

Senagat, oba, ulag, ýaşayyş-raýat, şäherleriň we obalaryň meýilnamasy, administratiw-döwlet edaralarynyň we başgalar.

Taslama-smeta işleri we dokumentleri.

Kommunal gurluşyklar. Kompleksleýin ýaşayyş-raýatçylygyň esaslary we olary talyplara düşündirme.

2. Taslamadan öň toplanýlan maglumatlar.

■Meýdançany anyklama we taslamanyň esasy maglumatlaryny taýýarlama;

■Başlangyç eskizleri düzme we olary durnukly anyklama.

Tehniki-ykdysady berjaý etmek, hemme taraplaýyn garaýyş: ulylygy, ýerleşmegini, kooperasiýa ýagdaýy, çig mal bilen üpjünleme, infrastrukturalaryň barlygy, ýoklygy – suw, gaz, energiýa we ş. m. Bular ministrlikleriň sargydy boýunça olaryň önümçilik pudaklary işläp çykaryýar. Taslamany işläp çykarma teklipleri.

Gurluşyk üçin meýdançany saýlamakda işläp çykarmaly resminamalar: her hili infrastrukturalara sepleşmek üçin şertleri anyklama; kärhanany goýmakda

wariantlar; turbalaryň, ýollaryň, geçirmeli ýerlerini (trassasyny) anyklama we kabul etmek.

Ýeri almak işleri – Türkmenistanyň ýer hakyndaky kodeks esasynda ýer meselesi çözülýär.

Ýeriň eýeçilikleri – döwlet, jemgyýet, daýhan birleşikleri, hususy. Kanunlaşdyrmada esaslar

Ýeri aýyрма – bölüp bermek. Gurluşyk üçin ýeri bölüp bermede düzgünler. Ýeri bölüp, ylalaşyga gelmek düzgünleri. Ýeri bölüp bermegi resmileşdirmek, binagärlik-meýilleşdiriş teklibini şäheriň baş uprawleniýesinden almak.

Baş taslama instituty, ýa-da başga taslamany işläp çykarýan edaralar bilen taslamany işläp çykarmak hakynda şertnama baglaşýar. Teklipçi hem-de ýerine ýetiriji işiň alyp barmak esaslaryny doly biri-biri bilen ylalaşyga gelenden soň taslama işi başlanýar.

3. Geodeziýa işleri we harajatlaryň hasaby

- Bölüp berilen ýeri kanunlaşdyрма, çäklendirme, häsiýetlendirme, onyň daş töweregini anyklama;

- Ýeri almakda, özleşdirmekde boljak çykdajylar: ýeri arassalama, tertipleme, abadanlaşdyрма, köne-haraba jaýlary aýyрма, restawrasiýa, rekonstruksiýa geçirme;

- Çykdajylar-kompensirleme, tölegler we ş. m.

Geodeziki üpjünlemek. Gurluşyk meýdançasynyň doly hem-de möçberi işleri, we onuň anyklylygyny (möçberini) taslamanyň hili esasynda ýerine ýetirilýär.

Geodeziki işlere girýär: meýdanyň shemasy gurлуşygyň işi üçin düzülýän bölünmek seti; obýektiň meýdança çyzgylaryny düzmek, binanyň oklaryny ýeriň ýüzünde belleme (berkitme); daşyndan gelýän infrastrukturalaryň trassalaryny bellemek we ş. m.

Geodeziki barlag jaýlaryň ýerinde dogry duranlygyny, gurлуşyk işleriniň ýerine ýetirilişiniň sýomkasyny dokumental işläp çykarma. Beýiklik koordinat belliklerini doly görkezmek.

Çykdajylaryň hasaby tölegler – jaýlary aýyрма, täze ýere geçirmede bahasyny tölemek; obahojalygyň dolandyryşyndan çykýan ýokaranjylyk ýeriň we ol ýerdäki ösümlikleriň 10 ýyla çenli berjek hasylynyň bahasy; obahojalykda edilen işleriň doly bahasyny edilen harajatlara görä we ş. m.

4. Taslamany işläp çykarma tertibi

Gurлуşykda normatiw dokumentleriň sistemasy. Türkmenistanyň gurлуşyk normalary. Gurлуşykda bolan standartizasiýa sistemasy. Olary ulanmak we biri-biri bilen tapawutlylygy.

Gurлуşykda resminamalary normatiw görnüşleri: 1- umumy gurama, uprawleniýe, ykdysadiýet; 2- taslamanyň normalary; 3- gurama, önümçilik we işi kabul etmek; 4- smeta normalary; 5- materialyň we işçi güýjiniň çykdajysy.

Bular öz içinde ýene-de bir näçe bölümlere bölünýärler. Mysal: 1-nji toparda 01-12 çenli bölümden ybarat we ş. m.

Taslamany düzme tabşyrygyny teklipçiniň özi hem-de baş taslama edarasy bilen bilelikde düzýärler.

Taslamanyň stadiýalary – bu gelejekki işiň çylşyrymlylygy bilen baglaşyklydyr. Ýönekeý obýektler – bir stadiýa bilen işläp çykarylýar. Täze, uly çylşyrymly, ýa-da eksperimental desgalar iki stadiýadan ybarat bolýar.

Taslama, işçi taslama häsiýetlendirme beýanname, tehnologiýa çözmeler, gurluşyk we konstruktiw çyzgylary hem-de smeta dokumentleri.

5. Taslama sistemalary we taslamany işläp çykarmak.

Her dürli taslama işleri üçin aýratyn-aýratyn normalary çäklendirýän Türkmenistanyň gurluşyk normatiwleri bar. Olaryň her haýsysynyň özbaşdak kodlary bilen belleniýär: 3.02.01.94. (şahergurluşygy); 3.04.03.94. (ýaşayyş jaýlary) we ş. m.

Taslama meýilleşdiriş işleri-territorial meýilleşdiriş şäheriň, şäherçeleriň, obalaryň baş meýilnamasy we detal meýilleşdiriş taslamasy.

Ýaşayyş raýat binalarynyň taslamasy. Bu işiň düzgün tertibi Türkmen gurluşyk normatiw 2.02.02.94. esasynda berjaý etmeli. Taslama (işçi taslama) esasy bölümleri.

Umumy häsiýetlendiriş beýanname (taslamany çykarmak üçin esas), taslamany işläp çykarmak üçin başlangyç maglumatlar, binany guruljak ýeri doly anyklamak we nämeden şol ýeri alynmagyň esaslary we başgalar.

Esasy çyzgylar. Situasion meýilnama, gat meýilnamalary, ön görnüşleri, binanyň kesimi.

Binagärlik-gurluşyk bölümünde – binagärlik-meýilleşdiriş çözümini kesgitlenýär, abadançylyk işleri we uçastogyň meýilnamasynyň esasy tehniki-ykdysadyýet görkezijilerini bellik edilýär.

6. Taslamanyň kanunlaşdyryş esaslary.

Türkmenistanyň şahergurluşyk işleri hakyndaky kanuny (01.01.1994ý.). Şahergurluşykda resmi düzgün, işleriň görnüşleri, işiň aýry-aýry bölünmeleri we olary kim tarapyndan ýerine ýetirmek üçin teklipçi, pul serişdelerini, çykdaýjalaryny töleýän we gutarnykly işleri kabul edýär.

Kanun tarapyndan kim obýekt we subýekt, jogapkärçilik, çäklendirme, döwlet tarapyndan, etrap ýa-da şäher häkimlikleriň we hususy kärhanalaryň şahergurluşyk işlerini doly we kanunlaşdyрма esasynda dolandyrmak.

Taslamaň şertnamasyny düzülende iki taraplaýyn işe degişli borçlary, taslamanyň möçberini, aýry-aýry bölümlerini işläp çykarmany we ýene birnäçe aýratynlyklary iki taraplaýyn bolan ylalaşyklary ýazuw üstünde belleniýär we tassyklanýar.

Şertnama hemme taraplaýyn Türkmenistanyň kanunlaryna deň gelmelidir. Eger-de taslama gurluşyk işleri halkara kompaniýalary dolandyryýan bolsa – bu ýagdaýa degişli bolan Halkara kanunlaryny hem aýratyn bellemeli we bozulmaly däldir.

7. Halkara binagärlik döredijiligindäki standartlar.

■ Halkara binagärler birleşiginiň (BHB we UNESCO) kwalifikasiýa teklipleri;

■ Binagärleriň derejesi hakynda standartlary;

■ Binagärlik hünärinde halkara ussatlyk derejesi hakynda standartlary;

■ Binagärleriň iş tölegi.

8. Binagärlik hünärinde halkara ussatlyk tarapyndan jemleýji standartlary.

Bilimliligini we iş tejribesini barlamada her hili usullar ulanylýar. Bu ýokary okuw jaýlarynda alan bilimleri we okuwda kafedranyň ulanýan usullary; taslama işlerini lisenziýalaşdyrma, synaglama – hat ýüzünde ýa-da köp wariantly soraglar üsti bilen.

Attestasiýa geçirme.

“Ussatlylygynyň prinsipleri” – binagärler ak ýürekden hünärmen standartlaryny, arassalygy we kompetentliligini öz işinde berjaý edýär. Bu kanun hem-de etiki we norma taraplaýyn kesgitlenen. Binagäriň garaýşy – kompetentlik, özbaşdaklyk, hökmanlylyk, jogapkärçilik.

Binagäre bolan esasy teklipler: binagärlik taslamasyny işläp çykarmagy gurulýan; onuň döreden taslamasy estetiki hem-de tehniki tekliplere jebislendirilen we töweregiň ekologiýa derejesini saklaýan.

Taslama işi, edaralar, taslamaň esaslary we düzülişi

Binagärlikde taslama – guruljak jaýy önünden kagyzyň ýüzünde görme, işläp çykarmak, hemme taraplaýyn bahalamak – sosial, ekologiýa, ykdysadiýet, tehniki, tehnologiýa hem-de gelejekki binanyň täzeden döretmekde binagärlik we çeperçilik obrazlarynyň (keşpleriniň) töwregini düzmek bilen ybaratdyr. Binagär – durmuşguryjy diýip hem atlandyryýarlar.

Taslama köp görnüşli gurluşyklara düzülýär: senagat, oba, ulag, ýaşaýyş-raýat, şäherleriň we obalaryň meýilnamasy, administratiw-döwlet edaralarynyň we başgalar.

Gurluşygyň emellerini hem göz önünde tutulýar: podratçy, hojalyk usullary, taslama-gurluşyk firmalar. Gurluşygy dolandyryş edaralar: teklipleri-gurluşykçy, taslamaň smetasyny düzmek. Taslama gözlegçilik edaralar. Baş taslama edaralar: taslama bölümlerini işläp çykarýan edaralar; territorial taslama edaralary; gurluşyk-montaj edaralar; taslama-gurluşyk birleşikleri; agrosenagattaslama. Täze gurluşyk, köňäni giňeltmek, rekonstruksiýa we tehniki taýdan üpjünlemek.

Taslama-smeta işleri we resminamalary soňlamak.

Kommunal gurluşyklar. Ýaşaýyş raýatçylyk kompleksleri we olary talyplara düşündirmek.

Şäherleriň, senagat etraplary, ýaşaýyş jaý toplumlarynyň we her dürli jaýlaryň görnüşlerine görä ýörite gurnalan taslama, ylmy-taslama we tejribe üsti boýunça binalaryň esasy böleklerini ýörite barlap çykarýan, usuly görkezmeleri düzýän institutlarynda işläp çykarylýar.

Şähergurluşykda şäherleriň baş meýilnamasy işläp çykarýan institutlar: “GIPROGOR” – şäheriň taslamasyny işläp çykarýan döwlet taslama institutlary; şähergurluşyk boýunça merkezi-ylmy taslama instituty “SNIP Gradostroitelstwa”, Urbanistika instituty we başgalar.

Aýratyn tipli jaýlaryň hem özbaşdak ylmy-taslama institutlary bar: “ZNIEP žilişe” – ýaşaýyş jaýlarynyň normatiwlerini we eksperimental taýdan işläp çykarýan institut.

“ZNIEP Torgowyh zdaniý” – söwda binalarynyň we olaryň kompleksleriniň normalaryny we eksperimental işlerini geçirýän institut we başgalar.

Ulag taslama instituty, Beton we Demirbeton ylmy-barlag instituty. Seýsmiki instituty, Binanyň düýbini gurnama we fundamentler instituty.

Barar derejesine geçilenden soň hem ýokarky agzalan institutlar işleýän we ýene-de täze görnüşli taslama-gurluşyk birleşikleri hem ýüze çykdy. Türkmenistanda köp işleri şuna meňzeş gurluşyk-taslama birleşikleri alyp barýarlar. Bular bilen birlikde Türkmenistanyň esasy taslama institutlary hem işleýär: “Türkmen döwlet taslama”, “Başaşgabattaslama” we başgalar.

Taslama işlerini durnukly ýerine ýetirmekde ýene-de köp ylmy-barlag we Baş taslama institutlarynyň maglumatlary we tejribeleri ulanylýar.

Geologiýa, klimat, sosial taýdan maglumatlar hem zerurdyr.

Häzirki zaman taslama işleri çylşyrymly derejä ýetip we ikinjiden hem çaltlaşdyrmak – taslamanyň işläp çykarylýan möhletini azaltmak iň wajyp meselesine öwürildi. Şol sebäpli hem binagärlik taslamasy, onuň konstruktiv-hasabat esaslary, normativ maglumatlary we çyzgylaryny amatly döretmede – kompýuter ulgmlaryny giňişleýin ulanylýar. Gelejekki binagäriň ünsüne iş usulyny salmak talyplar döwründen başlaýar (maksatnamalar “AWTOCAD”, “ARCHICAD” we başga taslamany işläp çykarýan maksatnamalar).

Kärhanalary, jaýlary we binalary gurmak üçin işläp çykarýan taslamasmeta dokumentleriň düzümini, ony işläp çykarmagyň, ylalaşma we tassyklama işlerini geçirmede ýörite döwlet tarapyndan tassyklanan düzgünnamalar esasynda ýerine ýetirilýär (instruksiýa). Şäherguluşyk işlerini hem işläp çykarmada ýörite düzgünnama bar. “Etrabyň taslamasyny we shemasyny, şäherleriň, şäherçeleriň we oba ýerleriniň meýilleme we jaý toplumlaryny gurmagyň (planirowka i zastroýka) düzümini işläp çykarmanyň tertibini, ylalaşmagy we tassyklamagy barada instruksiýa” (WSN 38-82).

Instruksiýada şäherguluşyk işlerine degişli bolan taslama görnüşleri kesgitlenilýär, ýagny: - territoriýanyň meýilleşdiriş taýdan gurnama;

- şäherleri, şäherçeleri we oba oturmly ýerleri meýilleşdirme we jaý toplumlary hem-de olaryň aýratyn böleklerini düzme;

- etrap taslamasy we shemasy (shema we proyekt raýonnoý planirowki);

- baş meýilnama (şäheriň, şäherçäniň, oba oturmly ýeriň, kurortlaryň);

- birinji nobatda boljak gurluşygyň taslamasy;

- şäheriň senagat zolagynyň (etrabyň) taslamasy;

- ýörite meýilleşdirilen taslama (proyekt detalnoý planirowki);

- senagat kärhananyň taslamasynyň düzüminde “ýaşaýyş-raýat gurluşygy” bölümi;

Ýokardaky taslama işlerini resmi taýdan kabul edilen birikdirijisi ady – “taslama-meýilleşdiriş işleri diýilip kesgitlenilýär.

Paýtagt şäherlerde gurluşyk we inžener-infrastruktura işleri çenden kän bolany üçin we ol işleri geçirilmekde ýokary ylmy we tehnologiýa talaplaryň bolany sebäpli her bir işiň ylmy-taslama institutlar gurnalýar. Mysal: Moskwanyň gurluşygyny ýerine ýetirmekde II sany Taslama we ylmy-taslama

institutlar işleýärler: “Baş meýilleşdirmegiň ylmy-barlag we taslama instituty”; 4 institut “Mosproýekt – 1,2,3,4”; “Mospromproýekt”, “MNIITƏP” “Mosinžproýekt”, “Moegorgeotrest”, “GlawaPII” we başgalar.

Taslama we gurluşyk işlerini geçirmek üçin ýörite hyzmat ulgamy gurnalýan taslamadan öňki dokumentleri işläp çykarma, taýynlama we kanunlaşdyrma: muňa “informasion-tehnologiki mermer” hem degişli.

Taslamadan öň toplanylýan maglumatlar

Taslam – smeta resminamalary işlenip düzülende Türkmenistanyň kanunlaryna, Türkmenistanyň Prezidentiniň Permanlaryna we kararlaryna, Türkmeniaýstanyň Ministrnyň kararyna, Türkmenistanyň Ministrler kabinetiniň çözügütlerine we buýruklaryny esaslandyrmaly, taslamak gurluşyklary we tehnologik prosesleri alyp barmak, daş – töwerekdäki gurşawy goramak hakyndaky normatiw aktlara esaslanmalydyr. Olar bolsa:

“Türkmenistanda investisiýa işi hakyndaky” kanun.

“Türkmenistanda şähergurluşyk işi hakyndaky” kanun.

“Türkmenistanda daşary ýurt investisiýalary hakyndaky” kanun.

“Türkmenistanyň tebigaty goramak baradaky” kanuny.

Türkmenistanyň sanitariýa Kodeksi.

Türkmenistanyň ýerasty baýlyklary hakyndaky kanuny.

Türkmenistanyň tokaý Kodeksi.

Türkmenistanyň suw Kodeksi.

Türkmenistanyň ýer Kodeksi.

“Türkmenistanyň Döwlet tarapyndan aýratyn goralýan tebigy terretoriýalar hakyndaky” kanuny.

“Türkmenistanyň ekologik hukuk bozuş üçin jogapkärçiligi güýçlendirmek hakyndaky” kanuny.

Türkmenistanyň tebigaty peýdalanmak we daşky gurşawy goramak boýunça resminamalary;

Taslamak, gurluşygy we tehnologiýalary alyp barmak, daşky gurşawy goramak boýunça Döwletara standartlary;

Taslamak, gurluşyk, tehnologiýalar, daşky gurşawy boýunça Döwlet standartlary.

Taslanmaklygyň esasy maksady öňde baryjy ylmyň we tehnikanyň gazananlaryny hasaba alyp biljek, progressiw tehnologiýany peýdalanmak çen tutyp bisek we dünýä bazarynda bäsleşigi emele getirip biljek şeýle taslama – resminamalary işläp düzmekden ybaratdyr.

Kärhanalary, jaýlary we desgalary gurmaklygyň taslama - smeta resminamasyny işläp düzüjiler;

a) Ylmyň, tehnikanyň gazananlaryny we öňde baryjy milli we daşary ýurt tejribesini durmuşa geçirmek esasynda gurlan ýa-da rekonstruksiýa edilen kärhanalar işe girizilen wagtynda tehniki taýdan öňde baryjy bolan we ylmy esaslara laýyklykda zähmete, çig mala, materiallara, ýangyç, energiýa

resurslaryna edilen çikdaýjylary ödäp biljek ýokary hilli, konstruksiýa ukyply önümleriň öndürilmegini;

b) Senagat estetikasynyň soňky gazananlaryny hasaba almak bilen işleýänleriň zähmet we durmuş şertlerini gowlandyrmagy, şahergurluşyk we binagärlik çözgütleriniň ýokary derjesini,

c) Erleriň we tebigy resurslaryň rasional peýdalanmagyny;

d) Ýokary seýsmiki durnyklylygyň, ýangyç – partlaýyş we ekologiýa howpsyzlygynyň üpjün edilmegini gazanmalydyrlar;

Talyplar her dürli amaty bolan taslamalary işläp çykarýarlar. Esasan hem häzirki zamanda şäherleriň ösmegine kyn ýagdaýlar döreýär we olary hünärmen tarapyndan durnukly işläp çykarma döwlet meselesine girýär.

Köpçülikleýin ýaşaýyş jaýlar we olaryň toplumlary köp gurnamalary öz içine alýar (dynç alyş, sport, hyzmat ojaklary, bagy-bossançylyk, abadanlaşdyryş işleri).

1. Taslamadan öňki jaý salynjak meýdançany anyklama.

Her bir jaý haýsy hem bolsa şäheriň bir böleginde ýerleşýär, şonuň üçin hem täze salynjak binanyň goýuljak ýeriň, onuň daş-töwereklerini hem-de şäheriň inžener kommunikasiýalaryna sepleşme nokatlaryny ýörite edaralardan almaly.

Taslama işini başlamak üçin täze jaýy goýuljak ýere şäher (etrap, welaýat) häkimliginiň permany bolmaly we şonyň esasynda teklipleriň şäheriň. Baş binagärlik dolandyryjy edarasynyň “Binagärlik-meýilnamalandyryş teklibini” we meýdançanyň çäklerini hem-de ölçegi kesgitlenilýär.

Taslamadan öňki anyklama aşakdakylar girýär:

- Berilen meýdançany bilmek. Ýerine baryp düýpli gaznalary kesgitlenilýär. Nähili jaýlar bar (kerpiçden, agaçdan, palçykdan we ş. m.), olara binagärlik tarapdan baha berilýär, binalaryň stilleri, olaryň taryhy-medeni ähmiýeti, şäheriň, ýa-da kwartalyň göwrümünde kompozisiýada amatlygy), inžener enjamlary we abadançylyk işleriniň derejesi (nähili inžener enjamlary setleri, olaryň ölçegleri we derejesi), medeni we taryhy miraslar, olaryň gelejekki binagärliги düzme ähmiýeti. Göwrüm görnüşlerini häsiýetlendirýän suratlar alynýar we gerek bolsa aýry-aýry görnüşleriň suratlary çekilýär.

- Binalaryň gat sanyny hem-de jaýlaryň goýulyşynyň çynlygyny. Bulary bilmek üçin meýilnamada her hili alamatlar belligi bilen görkezilýär her hili gatly jaýlar: nähili materialdan salynan (kerpiç, agaç, beton), daş töweregiň abadançylyk derejesi (asfaltlanan ýollar, köçeler), agaçlar we başga amatly ösümlükler. Wagtlaýyn jaýlaryň we olarda ýaşaýan adamlaryň sany. Olary göçürmede jaý meseleleri we gerek serişdeler, çykdaýjylar.

- Jemgyýetçilik binalary, olaryň görnüşleri, möçberi, ulylygy Döwlet normalary boýunça kesgitlenilýär.

- Ulag çözgüdini anyklama. Şäheriň ýollarynyň ulgamy boýunça ýaşaýyş jaý kompleksinde ýaşaýyş köçeleri we peýda ýollaryny düzülýär. Garažlaryň we awtoduralgalaryň sanyny hasaplap çykarmaly (180-210 awto 1000 ýaşaýjylara) we toplumlaryň çäklerinde ýerleşdirmeli.

Kwartallaryň içinde normalara deňlikde umumy baglar (3m² adama), alleýalar goýulýar we olaryň abadançylyk işlerini hem görkezýär. Ýaşayyş jaýlara we merkezlere barýan ýollar howupsyz guramaly, jaýlary pis sesden goramak çärelerini hem göz önünde tutmalydyr. Ýene-de ýaşayyş jaýlary goýulanda günejiirme (insolýasiýa) we ýelijireme şertlerini doly berjaý etmeli. Jaýlary, esasan hem belent jaýlary ýangyndan gorama şertlerini doly üpjün etmelidir (belent jaýlaryň daş töwereginde awtomobil geçiş ýaly ýollar- 3m. giňligi) we başgalar.

Jaýlaryň binagärlik tipleri her-bir ýere aýry-aýry şertleri boýunça kesgitlenýär. Iň bir amatly mesele ýaşayyş jaýlaryň tiplerini ýeriň gymmatlygyny we şäher üçin ähmiýetliligi esasynda çözülýär.

Şäherde rekonstruksiýa meýdançalarynda jaý toplumy gurulanda iň möhüm mesele. Durnukly we binagärlikde ähmiýetli binalary saklamaly we olary täze dörediljek giňişlik kompozisiýa goşmaly, özbaşdak ýaşayyş töweregi düzmeli. Çeperçilik hem-de abadançylyk işlerinde milli duýgulary berýän görnüşleri, töwerekleri we olaryň täze durmuşyň jümmüşine girizilmegini göz önünde tutmaly, çözmeli.

Ýaşayyş jaýlaryň binagärliginiň kompozisiýanyň nazaryýetiniň we binagärlik-çeperçiligiň ussatlylygynyň meseleleri. Kompozisiýany öwrenmek usullary. Döredijilik işlerde kompozisiýanyň ähmiýeti: ussatçylyk, miraslara gorayyş. Kompozision pikirler, düşüňjeler, binagärlik giňişlikleri, milli duýgular, miraslara syn.

Türkmenistanyň ilatynyň demografiki esaslary, bölekleri we olaryň ýaşayyş jaý gurluşygyna täsiri. Ýaşayyş jaýlarynyň düzülişi, otaglar sanyny hasaplama, ýaşayyş jaý gaznasy (häzirki zaman, gelejekde normalarynyň üýtgeме taraplary we ş. m.).

Ýaşayyş jaý toplumlary, olary kompozisiýa tarapdan gurama usullary; jaý gaznasynyň syklygy, jaý goýulyş gürüligi.

Köp gatly jaýlar we olaryň aýratynlyklary, otaglara bölünişi, meýilnama gurnalyşy we olara bolan teklipler.

Az gatly jaýlar we olaryň meýilnama aýratynlyklary, gurnalyş kompozisiýa esaslary, ykdysadiýet hasaplary, inžener enjamlary we başgalar.

Taslamaklygyň stadiýalary

Kärhanalary, jaýlary we desgalary taslamak tassyk edilen tehniki ykdysady esaslandyrmalaryň esasynda ýerine ýetirilýär.

Önümçilik üçin niýetlenen kärhanalar, jaýlar we desgalar taslanylanda umumy desgalary bar bolan kärhanalar toparynyň shemalarynyň baş meýilnamalardaky, şäherleriň baş meýilnamalardaky, ilatly punktlaryň meýilleşdirilişiniň we gurluşygynyň taslamadaky çözgütler göz önünde tutulmalydyr.

Garaždan – ýaşayyş jaý desgalaryny taslamaklyk tassyk edilen baş meýilnamanyň, şäherleri we beýleki ilatly punktlary meýilleşdirmegini

taslamalarynyň we şolaryň esasynda işlenip düzülen gurluşyk taslamalarynyň esasynda amala aşyrylýar.

Tehniki ýykdyşady esaslandyrmalaryny işläp düzmeklik kärhanalaryň, guramalaryň býurujylaryň tabşyrmagy boýunça, kada hökmünde baş taslama guramalarynyň güýji bilen ministrlikleriň taslama guramalaryny hem bu işe çekmek esasynda – potratçylar, territoriýalaryň taslama guramalary, shemalary işläp düzen guramalar, zerur bolan ýagdaýda ylmy – barlag institutlary amala aşyrylýar.

Eger-de täze döredilen tehnologik enjamlar peýdalanmaly bolaýsa, onda tehniki ykdysady esaslandyrmalary işläp düzmeklige şol enjamlary işläp düzen gurama-da gatnaşmalydyr.

Uly bolmadyk, çylşyrymly däl desgalar gurlanda ýa-da desgalaryň gurluşygynda öňden taýýar taslama – resminamalary gaýtadan ulanylýan bolsa, onda tehniki – ykdysady esaslandyrmalary işläp düzmegiň we tassyk ätmegiň zerurlygy ýokdur.

Kärhanalary, jaýlary we desgalary taslamaklyk.

a) bir stadiýada - tehniki ýykdyşady esaslandyrmalary bar bolan ýagdaýdaky iş resminamalarynda;

b) iki stadiýada – eskiz taslamada we iş resminamalarynda ýa-da taslamada we iş resminamalarynda;

c) aýratyn uly, tehnologik taýdan çylşyrymly desgalar we şähergurluşygynyň we binagärliginiň ýokary talaby bildirilýän desgalar üç stadiýada – eskiz taslamada, taslama we iş resminamalarynda amala aşyrylýar.

Taslama – smeta resminamalaryny işläp düzmekligiň stadiýalylygy tehniki ykdysady esaslandyrmalaryň tassyk edýän gurama teklipleri tarapdan kesgitlenilýär hem-de şertnamanyň mazmunynda beýän edilýär we kärhanalary, jaýlary we desgalary taslamaklygyň tabşyrygynda ýazylyş mälüm edilýär.

Şähergurluşygy ähmiýetli bolan desgalaryň taslama – resminamasyny işläp dümekligiň stadiýalylygy, kada hökmünde ýerli binagärlik – şähergurluşyk guramasy tarapyndan gurluşyk pasportynyň binagärlik – meýilnamalaşdyryş tabşyrygynda kesgitlenilýär.

Tehniki ykdysady esaslandyrmada kärhanalarynyň we desgalarynyň gurluşygyny nobatlaýyn ýerine ýetirmek göz önünde tutulan bolsa, onda olaryň durmuşa geçirilmeginiň düzgüni hem-de dowamlylygy taslama işlenip düzülende gutarnykly anyklaşdyrylýar.

Halk hojalygynyň we senagatyň pudaklarynyň gurulmaly kärhanalarynyň we desgalarynyň taslamalarynda soňra esasy gurluşyk işleri alnyp barylýarka peýdalanylmagy mümkin bolaýjak ýaşaýyş jaýlaryň, sosial – durmuş hajatlaryna niýetlenen jaýlaryň, jemgyýetçilik iýmitiniň, saglygy saklaýyş edaralarynyň jaýlarynyň, awtomobil we demir ýollarynyň, arabaglanşyk serişdeleriniň ekologiýa bilen baglanşykly we beýleki kömekçi hojalyk jaýlarynyň we desgalarynyň çaltlandyrlan gurluşygy we işe girizmegi gözeginde tutulmalydyr.

Has çylşyrymly, täzin jaýlar we desgalar taslananda taslamanyň býurujysy baş taslaýjy bilen birlikde, degişli ylmy – barlag we ýöriteleşdirilen taslamak

guramalary bilen birlikde şol jaýlary we desgalary taslamaklygyň, gurluşygyny alyp barmagyň, olaryň ulanylmagyň aýratynlyklaryny beýan edýän ýörite tehniki şertleri işläp düzmelidir.

Haçanda kärhananyň, desganyň gurluşygy bilen baglanşyklylykda täze şäheriň (şäherçäniň) gurulmagy ýa-da ozal bar bolan şäheriň (şäherçäniň) giňeldilmegi zerur bolsa, kärhananyň, desganyň taslamasynyň düzülmeginde bellenilen tertipde tassyk edilen täze şäheri (şäherçäni) ýa-da etraby gurmaklygyň ozaldan bar bolan şäheriň baş meýilnamasynyň esasynda şäheri (şäherçäni) gurmaklygyň jikme-jik meýilnamalaşdyrmagyň taslamasy işlenip düzülýär. Ol taslama şäherleri (şäherçeleri) taslamak boýunça Türkmenistanyň gurluşyk normalarynyň taraplaryna laýyk gelmelidir.

Könelen taslamalar boýunça desgalary gurmaklyga ýol berilmeýär (taslama boýunça üç, ondan köp ýylyň dowamynda gurluşyk işlenip alnyp baryljak bolsa, onda gurluşyk başlanmanka tehniki – ykdysady görkezijileriniň, kabul edilen çözgütleriň, tehnologiýalaryň, enjamlaryň, şonuň ýaly-da binagärlik – gurluşyk çözgütleriniň, töweregi gurşap tebigy gurşawyň goralşygyna degişli çözgütleriniň häzirki zamanyň talaplaryna laýyk gelýänligi ýa-da gelmeýänligi barlanmalydyr.

Ikinji gezek peýdalanylýan ýa-da taslamada işlenip düzülen tehnologiýa prosesler, enjamlar, priborlar, konstruksiýalar, materiallar, önümler patentlige ukuplylygy, patent arassalygy babatda taslama guramasy – işläp düzüjiler tarapyndan barnalynmaga degişlidirler.

Taslanylýan we barlag geçiriş işleri býurujy bilen taslama guramasynyň baş –taslamalarynyň taslanyş we barlag geçiriş işlerini ýerine ýetirmek baradaky düzgünnama esasynda baglaşan şertnamalarynyň esasynda amala aşyrylýar.

Şertnama taslama guramasy bilen býurujynyň hukuk we ykdysady gatnaşyklaryny kesgitleýän esasy resminamasy bolup durýar.

Býurujylara hem-de taslama guramalaryna baglanşylýan şertnamalarda býurujynyň hem-de taslamalaryň bähbitlerini üpjün eder ýaly taslama – smeta we şähergurluşyk taslama – resminamalarynyň düzümini hem-de mazmunyny, olary işläp düzmegiň möhletlerini, gurluşygyň iş üçin tölegleri bermegiň etaplaryny we beýleki şertleri kesgitlemeklige hukuk berilýär.

Tehniki - ykdysady berjaý etmek

Hemme taraplaýyn garaýyş: ulylygy, ýerleşmegini, kooperasiýa ýagdaýy, çig mal bilen üpjünleme, infrastrukturalaryň barlygy, ýoklygy – suw, gaz, energiýan we ş. m. Bular ministrlikleriň sargydy boýunça olaryň önümçilik pudaklary işläp çykarýar. Taslamany işläp çykarma teklipe.

Gurluşyk üçin meýdançany saklamakda işläp çykarmaly resminamalar: her hili infrastrukturalara sepleşmek üçin şertleri anyklamak; kärhanany goýmakda wariantlar; turbalaryň, ýollaryň geçirmeli ýerlerini (trassasyny) anyklamak we kabul etmek.

Ýeri almak işleri – Türkmenistanyň ýer hakyndaky kodeks esasynda ýer meselesi çözülýär.

Ýeriň eýeçilikleri: döwlet, jemgyýet, daýhan birleşikleri, hususy. Kanunlaşdyrmada esaslar. Ýeri aýyрма – bölüp berme. Gurluşyk üçin ýeri bölüp bermede düzgünler. Ýeri bölüp bermede ylalaşyga gelme düzgünleri. Ýeri bölüp bermegi resmileşdirmek, binagälik – meýilleşriş teklibini şäheriň baş dolandyryş edarasýndan almak.

Baş taslama instituty, ýa-da başga taslamany işläp çykarýan edaralar bilen taslamany işläp çykarmak hakynda şertnama baglaşýar. Teklipçi hem-de ýerine ýetiriji üçin alyp barmak esaslaryny doly biri-biri bilen ylalaşyga gelenden soň taslama işi başlanýar.

Uçastok hakynda inženerlik maglumatlar: relýefiň çylşyrymlylygy, zeý suwlaryň çuňlygy, drenaž akabalary.

Inžener ulgamlaryny gurmalk barada tehnik şertler (suw-kanalizasiýa, elektrik, ýylylyk, gar, telefon, radio, TV antenna barada).

Guruljak jaýyk teýini güýçlendirmek barada teklipler. Eger-de 12 gat jaý bolsa, onda Türkmenistanyň Gurluşyk we Gurluşyk materiallar ministrliginiň rugsady talap edilýär.

Taslamaň düzümi: düşündiriş ýazgy; binagärlik-meýilleşdiriş çözgüdi; inženerlik ulgamlary; işçi taslamanyň esasy durkunyň sanawy.

Welaýatyň, şäheriň, şäherçäniň häkiminiň karary boýunça her bir taslama işi başlanýar. Belli bir ýer uçastogyna bolan karar esasynda jaýyň taslamasyny we onuň golaý töwereginiň abadançylyk işlerini taslamalaşdyrmak üçin hökman “Binagärlik – taslama tabşyrygy” we “Taslama tabşyrygy” zerurdyr. Binagärlik – taslama tabşyrygy esasy görkezilýär (karar N, wagty, ady).

Meýdançanyň gysgaça häsiýetlendirmesi; meýilnamalaşdyryş ýagdaýy – taslamalandyryljak binanyň goýulyşy; uçastokda jaýy goýma usully kompozision teklipler, jaýyň ýa-da kompleksiň gurnalysyna binagärlik teklipler, täze binanyň töweregindäki duran jaýlar bilen bolmaly sazlaşyklary, hödürlenýän taslamalar, hyzmat edaralary barada maglumat, suwarma we abadanlaşdyrma teklipleri, dikleýin meýilnamalaşdyrma meseleleri; uçastogyň daşynyň haýaty, girme-çykma derwezesi.

Uçastogy öwrenmek.

Ýeriň çäklenmesini kesgitleme (kanun we giňişlikleýin boýunça). Töwerekdäki jaý toplumlaryň binagärlik taýdan ähmiýeti (stil, düýpliligi (kapitalnost)). Ýykyljak jaýlaryň möçberi (eger-de ýykyljak bolsa) we ýaşaýjylary göçürme, olary jaý bilen üpjün etmek.

Gurluşyk üçin meýdança (trassalar) saýlap almaklyga bolan esasy talaplar

Býurujy kärhana jaý we desga gurmak üçin meýdançany (trassalary) saýlap almaklyga, göz önünde tutulýan taslama çözgütleriniň dolylygy we onuň üçin gerek bolan materiallary taýarlamaklyga jogapkärdir.

Kärhana, jaý we desga gurmak üçin meýdança (trassalar) saýlap almaklyk tehnik ykdysady esaslandyрма işlenilip düzülende amala aşyrylan wagtda gurluşygyň alnyp barylmalý ýerini gurluşygyň bahasyny dogry kesgitlemek üçin

şol ýeriň spesifikasi aýratynlyklaryny (gierologiki, seýsmiki, ulagyň barmagy üçin ýollar, inženerçilik üpjünçiligi, zähmet we material resurslary we köp sanly şertleri (göz önünde tutmak zerurdyr.

Meýdança saýlanynylyp alnanda şu aşakdaky talaplar berjaý edilmelidir.

Gurluşyk üçin meýdança ýer, suw tokay hakdaky we beýleki kanunçylyklara, şonuň ýaly-da etraplaryň çeyilleşdirilişi, şäherleriň, şäherçeleriň we ilatly punktlaryň baş meýilnamalary göz önünde tutulyp saýlanylyp alynýar.

Kommunikasiýalar üçin trassalar degişli kommunikasiýalaryň we şertleriň, demir ýollaryň nebit we gaz rowodlarynyň, energetiki sistemalaryň, aragatnaşyk şertleriniň ösdürilişiniň döwlet we region shemalary göz önünde tutulyp, şu maksatlar üçin ýerine ýetirilen inženerçilik – gözlegçilik we kompleksleýin materiallaryň esasynda saýlanylyp alynýar.

Kärhana, jaý we desga gurmak üçin meýdança (trassalar) zerur bolan ýer uçastogynyň ölçegi, daşky sredany goramak (ekologiýa) ýangyn we partlama howsyzlygy boýunça bellenilýän çäreler Türkmenistanyň gurluşyk normalary we beýleki normatiw resminamalaryň talaplaryna laýyk gelmelidir.

Býurujy taslama guramasynyň –baş taslamalaşdyrjynyň zerur bolan ýagdaýda ýöriteleşdirilen taslama we gözleg guramalarynyň hem gatnaşmagynda:

- ekspluatirleýji we degişli guramalardan gurluşyk desgalarynyň ýerleşdirilişiniň göz önünde tutulýan wariantlarynyň taslanylýan desgalarynyň üpjünçilik çeşmelerine, inženerçilik şertlerine we kommunikasiýalara birleşdirilmegi üçin önünden rugsat almaklygy;
- inženerçilik barlaglarynyň zerur bolan ýagdaýlarda inženerçilik gözlegleriniň;
- degişlilikdäki halk hojalyk pudagyň we senagat pudagyň ýerleşdirilişiniň we ösdürilişiniň tassyklanylýan maglumatlarynyň we öndürijilik güýçleriniň ýerleşdirilişiniň we ösdürilişiniň shemasynyň esasynda zerur bolan goşmaça materiallaryň işlenip düzülmegine;
- desgany ýerleşdirmek wariantlarynyň tehniki –ykdyady deňşdirilişini we iň derkar warianty saýlamaklyga amala aşyrylýar.

Taslamanyň býurujysy taslama guramasynyň –baý taslamajynyň gatnaşmagynda alnan netijeleri göz önünde tutmak bilen çykaryljak bölünýän kararlary degişli organlar we guramalar bilen:

- gurluşyk üçin meýdançanyň (trassalaryň) ýerleşmeli ýerini we ölçeglerini;
- esasy ýerli gurluşyk materiallaryny we konstruksiýalaryny peýdalanmaklyk bilen ýeriň zähmet we material resurslaryny ulanmak mümkinçiligini;
- önümçilik hem-de hojalyk koorperasiýasyny;
- meýdançadan daşary täze inženerçilik şertleriniň we kommunikasiýalarynyň geçirilmegini;
- öneden bar bolan inženerçilik şertlerine we kommunikasiýalaryna birikdirmeli ýerleri;
- Ekologiýa boýunça çäreleri ylalaşmalydyr.

Zerur bolan ýagdaýda:

- taryhy we medeni ýadygärlikleri saklamagy üpjün etmek boýunça çäreleri;
- taslanylýan kärhananyň, demir ýollarynyň döwlet demir ýollaryna birikmeli punktlary we onuň şertleri, taslanylýan desgada, derýa we deňiz desgalary tarapyndan hyzmat edilmegi;
- gurluşyk meýdançasynyň kenar zolagyna birikmegi;
- gidrotehniki desganyň gurulmagynyň göz önünde tutulýan etrabyň territoriýasynyň suw almak, suw basmak ýaly ýagdaýlar bilen baglanşykly şertleri;
- ýörite desgalaryň ýerleşýän etrabynda gurluşyk meýdançasynyň ýerleşmeginiň howa gämileriniň uçastoklarynyň howpsyzlygyny üpjün ediş çäreleri;
- ýörite desgalaryň, aragatnaşyk liniýalarynyň, elektrik geçiriji liniýalarynyň we ş.m. zonasynda gurluşyk meýdançasý ýerleşdirilende salynjak jaýlaryň we desgalaryň araçäk beýikligi;
- gazylyp alynýan peýdaly magdanlaryň bar bolan uçastoklarynda we beýleki aýratyn şertlerde gurluşyk alyp barmaklygynyň şertleri hem ylalaşylmalydyr.

Desganyň gurluşygy üçin meýdança (trassa) saýlanyp alnanda (öňden işläp gelýän kärhanalary, jaýlary we desgalary giňeltmeklik, rekonstruksiýa etmeklik ýa-da tehniki taýdan täzeden enjamlaşdyrmak goşmaça territoriýalary özleşdirilmegi talap etmedik halatlardan başga ýagdaýlarda býuruýy – ministrlik, wedomstwo

tarapyndan jogärkär adamlardan ýörite komissiýa döredilýär. Onuň düzümine:

- taslamanyň býurujysynyň;
- taslama – guramasynyň – baş taslamajynyň;
- territorial gözleg guramasynyň (iri we çylşyrymly desganyň gurluşyk meýdançasý saýlanyp alnanda);
- subpotrat taslama we gözleg guramasynyň (zerur bolan ýagdaýda);
- welaýatlaryň, şäherleriň we etraplaryň häkimlikleriniň hem-de olar tarapyndan hödürlenýän gyzyklanylýan guramalaryň;
- baş potrat gurluşyk guramasynyň;
- territorial we ýerli döwlet gözegçilik organynyň;
- Tebigatdan peýdalanmak we daşky seredany goramak ministrliginiň;
- “Türkmengeiologiýa” önümçilik birleşiginiň territorial guramasynyň;
- Harby okruglaryň ştablarynyň
- Garaždan goranyş wekilleri girýärler;

Zerur bolan ýagdaýlarda gurluşyk üçin meýdança (trassa) saýlap almak boýunça komissiýanyň düzümine başga-da gyzyklanýan guramalaryň wekillerini gaşmak bolar.

Komissiýa gurluşyk üçin meýdança (trassa) saýlanylyp alnandygy hakynda akt düzýär, oňa onuň ähli agzalary gol çekýärler we ol bellenen tertipde býuruýjy –ministrlík, wedomstwo tarapyndan tassyk edilýär.

Gurluşyk (trassa) üçin meýdança almak baradaky akt kärhanany, jay we desgany üpjünçilik çeşmelerine, inženerçilik şertlere we kommunikasiýalara birikdirmek, şonuň ýaly-da ekologiki howpsyzlygy üpjün etmek çäreleriniň durmuşa geçirilmegi üçin bellenen netijäniň hem-de onuň şertleriniň ylalaşylandygy hakyndaky resminamalarydyr.

Inženerçilik kommunikasiýalaryna birikdirmegiň şertleri we alynýan resminamalarydaky ylalaşyk işlerini geçirmek barada goýulýan möhletler kärhanany, jay we desgany taslamaklygyň we gurmaýyň normatiw dowamlylygyndan az bolmalydyr.

Kärhana, jaý we desga gurmak üçin uýastogynyň berilmegini sorap ýazylyan haýyşnama ýer hakyndaky kanunçylyga laýyklykda býuruýjy tarapyndan ýazylýar.

Gurluşyk (trassa) üçin meýdança saýlap almak bilen baglanyşykly çykdaýjylaryň ählisi soňra gurluşygyň bahasyna goşmaklyk bilen býuruýjy tarapyndan tölenilýär.

Taslamaklyk üçin gerek bolan maglumatlary toplamak wezipezi býuruýjy tarapyndan baş taslama tabşyrylan ýagdaýda býuruýjy ol işleri üçin şertnama esasynda hak töleýär.

Geodeziýa işleri we harajatlaryň hasaby

Geodeziki üpjünlemek. Gurluşyk meýdançasynyň doly hem-de möçberli işleri, we onuň ymyklylygyny (möçberini) taslamanyň hili esasynda ýerine ýetirilýär.

Geodeziki işlere girýär: meýdanyň sýomkasy, gurluşygyň işi üçin düzülýän bölünme seti; desganyň meýdança çyzgylaryny düzme, binanyň osalaryny ýeriň ýüzünde belleme (berkitme); daşyndan gelýän infrastrukturalaryň trassalaryny bellemek we ş. m.

Geodeziki barlag jaýlaryň ýerinde dogry duranlygyny, gurluşyk işleriniň ýerine ýetirilişiniň sýomkasyny documental işläp çykarma. Beýiklik koordinat belliklerini doly görkezme.

Çykdaýjylaryň hasaby, tölegler – jaýlary aýyрма, täze ýere geçirmede bahasyny tölemek; oba hojalygyň dolandyryşyndan çykýan ýokaranjylyk ýeriň we ol ýerdäki ösümlikleriň 10 ýyla çenli berjek hasylynyň bahasy; oba hojalykda edilen işleriň doly bahasyny edilen harajatlara görä we ş. m.

Taslamany işläp çykarma

Gurluşykda normatiw resminamalaryň sistemasy

Türkmenistanyň gurluşyk normatiwleri.

Gurluşykda bolan ştandartizasiýa sistemasy. Olary ullanma we biri-biri bilen tapawutlylygy.

Türkmenistanyň gurluşyk normatiw görnüşleri: 1-umumy gurama, uprawleniýe, ykdysadiýet; 2- taslamanyň normalary; 3- gurama, önümçilik we işi kabul etmek; 4- smeta normalary; 5- materiallaryň we işçi güýjiniň çykdaýjysy.

Bular öz içinde ýene-de bir näçe bölümlere bölünýärler. Mysal: 1-nji toparda 01-12 çenli bölümden ybarat we ş. m.

Taslamany düzme tabşyrygyny teklipleriň özi hem-de baş taslama edarasy bilen bilelikde düzýärler.

Taslamanyň stadiýalary – bu gelejekki işiň çylşyrymlylygy bilen baglaşyklydyr. Ýönekeý obýektler – bir stadiýa bilen işläp çykarylýar. Täze, uly çylşyrymly, ýa-da eksperimental obýektler – iki stadiýadan ybarat bolýar.

Taslama, işçi taslama – häsiýetlendirme beýanname, tehnologiýa çözmeler, gurluşyk we konstruktiw çyzgylary hem-de smetu dokumentleri.

Taslamanyň düzümini esasy Türkmenistanyň gurluşyk normalarynda berilýär (Türkmenistanyň gurluşyk normalary 2.02.02.94), şähergurluşyk taslamalarynda instruksiýa (görkezme).

38-82 boýunça.

Taslama tabşyrygy. Binagär – taslamanyň awtory we teklipleri ara resminama. Kanun boýunça bu dokumenti teklipleri taýýarlaýar. Emma durmuşda ony binagär – taslamanyň awtory taýýarlaýar. Bu resminamada salgylar, gelejekki taslama düzmeli binanyň (kompleksiň) doly ady, möçberi (m^2 , esasy ölçegleri, gat sany), ullanylýan gurluşyk we bezeg materiallary we seriştelere, binanyň ön bezeginiň hili, inžener taýdan binanyň üpjünçiligi, gerek bolsa binaň maketini taýynlama, binanyň takmynan gurluşygynyň bahasy, ýeriň uçastogynyň çäklemeleri we aýratyn şertler.

Taslamanyň bahasy, ony umumy möçberi, näçe nusgada çykarmaly (sany), taslamanyň ara we doly gutarmaly wagtyny teklipleri bilen bilelikde kesgitlenilýär.

Tabşyrygy taslamanyň awtory (baş binagär) we teklipleri (eýesi, eger-de hususy taslama, ýa-da edaranyň başlygy, eger-de ýuridiki agza) öz gollaryny, doly atlary, baş hasapçynyň goly we edaralaryň möçberi, wagty.

Taslama tabşyrygy esasynda binagär – awtor we teklipleri şertnama baglaşylýar, ýagny taslamany işläp çykarma hakynda. Şertnama ýörite kanunlaşdyrylan formada düzülýär. Esasy binagäriň jogapkäriligini, wagtynda taslamany doly möçberde tabşyrylmalydygyny we ýene-de muňa girýän birnäçe tejribe tekliplerini talyplara düşündirmeli.

Bu binagäriň esasy işi bolmasada (onuň esasy işi döretmek) nähili teklipleri bilen aragatnaşykly, düşnükli, taslamanyň hünärmen taraplaryny teklipleri bilen bilelikde maslahaty çözme – binagäriň işiniň oňaly gitmesiniň esasydyr.

Taslama düzmäge tabşyryk

Kärhana, jaý we desga guramaklyk üçin taslama düzmäge tabşyryk taýýarlamak we ony tassyklamak baş taslamajynyň gatnaşmagynda tassyk edilen tehniki ykdysady esaslandyrmalarynyň esasynda ýa-da taslama üçin halk

hojalygy pudagynyň ýa-da senagat pudagynyň ösdürilişiniň we ýerleşdirilişiniň düzüminde ýerine ýetirilen materiallaryň esasynda býuruýy tarapyndan ýerine ýetirilýär. Bu işi ýerine ýetirmek önümçilik güýçleriniň ösdürilişiniň we ýerleşdirilişiniň shemasy esasynda, etrabyň meýilleşdirilişiniň shemasy şäheriň we ilatly punktyň baş meýinamasy, olaryň detallaýyn meýilleşdirilişiniň taslamasy we kiçietrapça hem gurluşygynyň taslamasy, senagat tassyklanen baş meýilnamanyň shemasy, ozaldan bar bolan gurluşyklaryň düzgünleşdirilişiniň shemasy, şonuň ýaly-da gurluşyk üçin meýdança (trassa) saýlap almak baradaky tassyklanen aktyň ýa-da ýer uçastogynyň bölünip berlendigi hakyndaky resminamanyň esasynda amla aşyrylýar.

Önümçilige niýetlenen kärhanalaryň, jaýlaryň we desgalaryň, olaryň nobatdakylarynyň taslamalaryny düzmäge tabşyrmak: işläp düzülýän taslamalaryň pereçenleriň göz önünde tutýan esasy maglumatlary we görkezijileri, önümçiligiň nomenklaturasy, taslama kuwwatlygy, taslamaklygyň aýratyn şertleri we tsalamada çözülmeli bolan beýleki talaplar görkezilmelidir.

Şäher gurluşygynyň çäklerinde ýerleşdirilen önümçilige niýetlenen desganyň taslamasyny düzmäge tabşyrykda erkinlikleriňv şähergurluşygy boýunça geňeşiniň garamagyna bermeklik üçin binagärlik ýginişlik çözümlerinde peýdalanylýan demonstrasion materiallaryň düzümi we işlenip taýýarlanmagy babatdaky zerurlyk görkezilýär.

Zerur bolan ýagdaýlarda kärhanalary, jaýlary we desgalary taslamak bilen bir wagtda raýat –ýaşayyş jaý häsiýetdäki desganyň, gurluşyk bazasynyň kärhanany öz wagtynda herekete girizmegi we onuň ulaalşyny üpjün edip biljek beýleki desgalaryň hem taslanmagyny gözeginde tutmak gerekdir.

Kärhanalaryň, jaýlaryň we desgalaryň gurluşygynyň nobatma-nobat ýerine ýetirilmeli ýagdaýynda, onuň birinji nobatdakysynyň taslamasyny düzmäge tabşyrykda baş meýinamanyň shemasyny, gurluşygyň bahasynyň hasaplamalaryny we onuň doly ösüşini üpjün edip biljek desganyň beýleki tehniki –ykdyady görkezijileriniň kesgitlenişi bilen baglanşykly zerur bolan esasy taslama çözümleriniň işlenip düzülmegi göz önünde tutulmalydyr. Gurluşygyň soňraky nobatdakylarynyň her haýsyny taslamaga aýratyn tabşyryklar düzülýär we tassyk edilýär.

Taslamany işläp düzmeginiň tabşyrygynda degişli döwürlerindäki işe girizilmeli kompleksleýin taslama smeta resminamalarynda aýyl –saýyl gözeginde tutulmalydyr.

Graždan raýat ýaşayyş jaý desgalarynyň taslamasyny düzmäge tabşyrygy býurdy (taslama guramasynyň gatnaşmagynda):

- Häkimligiň degişli organlary bilen. Bu ýagdaýda şol organlar tarapyndan berilýän ylalaşmalar taslamaklygyň binagärlik meýinamalaşdyryş tabşyrygyna we desganyň daşky inženerçilik ulgamlaryna, desgalara we kommunikasiýalara birikdirilmeginiň şertlerine goşmaçalar hökmünde ýazylyp çatyp goýmak arkaly beýan edilýär.

- Gurluşyk materiallary we konstruksiýalary, gurluşyk ýmontaž işleriniň mehanisasiýasy, gurluşygy alyp barmagyň formalary we usullary boýunça – potrotçi gurluşyk guramasy bilen:

- Tehniki ýörite meseleler boýunça sanawlary taslama düzmäge tabşyryklar görkezilen ministrlikleriň degişli organlary we gyzyklanýan guramalary bilen ylalaşýar.

Taslama düzmäge tabşyryklary görkezilen organlar we guramalar bilen ylalaşmaklyk 15 günden köp bolmadyk möhletde amala aşyrylmalydyr.

Býurujy taslama guramasyna önümçilige niýetlenen täze gurluşygyň taslamasyny düzmäge tassyklanan tabşyryk bilen birlikde .

- Taslama teklipleriniň ylalaşylan materiallaryna goşmak bilen gurluşyk (trassa) üçin meýdança saýlap almak baradaky tassyk edilen akty;

- Häkimligiň degişli organy tarapyndan tassyklanan binagärlik meýilnamalaşdyryş tabşyrygyny :

- Saýlanyp alnan ýer uçastogy boýunça esasy tehniki maglumatlary özünde jemleýän uçastok gurluşyk pasportyny: ozaldan bar bolan gurluşyk , ýerasty we ýerüsti desgalar, kommunikasiýalar we başgalar baradaky maglumatlar;

- Taslanylýan kärhanany, jaýy ýa-da desgany üşjünçilik çeşmelerine, inženerçilik ulgamlaryna we kommunikasiýalara birikdirmegiň tehniki şertlerini;

- Ozaldan geçirilýän inženerçilik gözlegleriniň materiallarynyň;

- sökülip göçürilmegi jaýlaryň, desgalaryň öweszini doluş çykdaýjylarynyň häsiýeti, baha kesgitleýiş akty, geçirilen inwentarizasiýanyň materiallaryny we häkimligiň jaýlary desgalary sökmäge beren gugsat hatyny;

- Gurluşygy guramak we smeta resminamasy düzmek boýunça çözgütleri işläp düzmek üçin gerek bolan maglumatlary;

- Ministrlikler we wedomstwowlar –býurujylar (maşyn gurluşyk ministrlikleri bile) tarapyndan tassyklanan ylmy- barlag, konstruktöpçylyk we taslama işleriniň grafiklerine, kompleksleriniň meýilnamalaryna laýyklykda ýerine ýetirilýän konstruksiýa etmegiň we taýýarlanmagyň uzak işläp taýýarlanyşy talap edýän maşynlaryň we enjamlaryň tehniki taslamalary hakyndaky maglumatlary;

- Berilýän ýangyjyň görnüşi boýunça çig malyň alynýan ýeri, onuň kem-käs zawod synagy boýunça, önümiň nomenklaturasy, önümçilik hasabalaýyş programmalar kärhanalaryň çyzygylary we tehniki häsiýetnamalary ýurt enjamlary hakyndaky maglumatlar täze tehnologik prosesleri we enjamlary döretmek boýunça ýerine ýetirilen ylmy –barlag işleri boýunça zerur bolan maglumatlar, kärhanada bar bolan atmosferany hapalaýan çeşmeleriň inwentarizasiýa edilendigi, olaryň häsiýetnamasy boýunça maglumatlar, atmosferany howa, toprak, suw saklanylýan göwrüm barasynda döwlet gözegçilik guramasyndan alnan materiallar, gurluşyk uçastogyndaky ozaldan bar bola jaýlaryň, desgalaryň, ýerasty –ýerüsti kommunikasiýalaryň we ş.m. ölçegli çyzygylary ýaly taslamaklyk üçin gerek bolan materiallary bermelidir.

Öňden işläp gelýän kärhanany, desgany, jaýy giňeltmekligi, rekonstruksaiýa emegi we tehniki taýdan täzeden enjamlaşdyrmagy taslanylýan wagtynda býurujy taslama guramasyna;

- Kärhanadaky iş orunlarynyň attestasiýasynyň netijeleri hakyndaky maglumatlary;

Hereket edýän önüçiligiň, jaýlaryň konstruksiýalarynyň we desgalaryň barlanylmagynyň netijesi boýunça alnan materiallary we jemini;

- Hereket edýän önümçilikleriň, şertleriň, uçastoklaryň (enjamlaryň spesifikasiýasy we onuň ýagdaýy hakyndaky maglumaty bilen birlikde) tehnologiýa meýilleşdirmesi hem-de raslamaklyk üçin zerur bolan başga materiallary;

- Inwerntarlaýyn wagtlaýyn jaýlary we desgalary, göteriji transport maşynlaryny we mahanizimlerini, gurluşyk materiallarynyň saklanjak jaýlaryny we ş.m. ýerleşdirmegiň şertlerini;

- potratçy gurluşyk montaj guramalarynyň gurluşyk –montaj işleriniň barşynda ulanylyp biläýjek kärhananyň bermelidir.

- Önümçilige niýetlenen kärhananyň, jaýyň we desganyň taslamasy düzmäge tabşyrygyň hödürlenilýän düzümi 1-nji goşmaçada görkezilendir.

- Gurluşyk üçin ýer uçastogynyň berilendigi ýa-da meýdança saýlanyp almandygy hakyndaky resminamasy;

- Binagärlik –meýilleşdiriş tabşyrygyny;

- Gurluşyk uçastogynyň geologiýa we gidrogeologiýa şertleri bar bolan topografiki suratlary we maglumatlary;

- Taslanylýan jaýyň ýa-da desganyň daşky inženerçilik şertlerine we kommunikasiýalara birikdirilmeginiň olaryň hereket etmegini taslamaklygyň we guramagyň dowamlylygyndan az bolmadyk möhletlerini görkezmek bilen tehniki şertlerini;

- potratçy gurluşyk guramasy bilen ylalaşylan, territorial kataloga girizilmedik ulanylýan gurluşyk konstruksiýalarynyň we önümleriniň, şonuň ýaly-da Türkmenistanyň döwlet biangärlik –gurluşyk guramasy bilen ylalaşylyp tassyk edilen gurluşygyň ýöriteleşdirilen görnüşleri üçin wedomstwolaýyn katalogyny;

- Ozaldan bar bolan hem-de saklanyp galmaly gurluşyklar (ölçegli çyzgylary we tehniki maglumatlary) gök agaçlar baradaky maglumatlary;

- Ýykylyp aýyrylmaga degişli jaýlary we desgalary ýykyp göçürmeklige häkimligiň rugsadyny olaryň inventarizasiýa edilmeginiň materiallaryny we baha kesgitleýiş aktyny;

- Gurluşygy guramak boýunça çözümleri işläp düzmek hem-de smeta resminamasyny düzmek üçin maglumatlary;

- Goýberilýän ýangyjyň görnüş, daşary ýurt enjamlary, atmosfera howasynyň we suw saklanylýan göwrümiň ýagdaýy hakyndaky maglumatlar;

- Rekonstruksiýa boýunça taslama işlerini ýerine ýetirmek üçin gurluşyk konstruksiýalarynyň barlanyp görülmeginiň netijeleri baradaky jeminiň hereket edýän inženerçilik ulgamynyň we kommunikasiýalarynyň yzygider ýerli üýtgetmek hakyndaky maglumatlary gurluşygyň gidýän döwri üçin wagtlaýyn ulgamlary we kommunikasiýalary birleşdirmekligiň şertlerini we beýleki resminamalary bermelidir.

Taslama normalaryň ulgamy we taslama normatiwleri

■Türkmenistanyň gurluşyk normalary we olary taslamada ullanma usullary;

■Taslamanyň görnüşleri we olary işläp çykarma.

Her dürli taslama işleri üçin aýratyn-aýratyn normalary çäklendirýän Türkmenistanyň gurluşyk normalary bar. Olaryň her haýsysynyň özbaşdak kodlary bilen belleniýär: 3.02.02.94 (şähergurluşygy); 3.04.03.94 (ýaşaýyş jaýlary) we ş. m.

Taslama meýilleşdiriş işleri – territorial meýilleşdiriş şäherleriň, şäherçeleriň, obalaryň başmeýilnamasy we detal meýilleşdiriş taslamasy;

Ýaşaýyş-raýat binalaryň taslamasy. Bu işiň düzgün-tertibi Türkmenistanyň gurluşyk normalary 2.02.02.94 esasynda berjaý etmeli. Taslama (işçi taslama) esasy bölümleri:

umumy häsiýetlendiriş beýanname (taslamany çykarmak üçin esas), taslamany işläp çykarmak üçin başlangyç maglumatlar, binany guruljak ýeri doly anyklama we nämeden şol ýeri alynmagyň esaslary we başgalar).

Esasy çyzgylar. Situasion meýilnama (1:1000, 1:500); gat meýilnamalary, daş görnüşleri binanyň kesimi.

Binagärlik-gurluşyk bölümünde – binagärlik – meýilleşdiriş çözümini kesgitlenýär, abadançylyk işleri we uçastogyň meýilnamasynyň esasy tehniki-ykdysadyýet görkezijilerini bellik edýär.

Kärhanalary, jaýlary we desgalary taslamaklyk gönüden-göni tassyk edilen tehniki ykdysady esaslandyrmasy: we taslama düzmäge tabşyryga laýyklykda gurluşyk üçin meýdança (trassalary) saýlap almak boýunça materiallaryň esasynda amala aşyrylýar.

Taslam resminamasy gereginde artykmaç detallaşdyrmazdan peýdalanylýan taslama çözgütlerini ýeterlik esaslandyrmak esasy gurluşyk-montaž işleriniň möçberlerini kesgitlemek, enjamlaryn, ýangyç-energiýa hem-de zähmet we beýleki resurslaryň näçe möçberiniň gerekdigini kesgitlemek üçin ýeterlik bolan düzümdä we möçberde işläp düzmek gerek. Şunlukda taslama guramasy käbir has çylşyrymly obýektleriň iş dokumentasiýasyny düzen wagtynda taslama materiallaryny takyklaýjy goşmaça täzeden işläp geçilmegini amala aşyryp biler.

Kärhanalaryň, jaýlaryň we desgalaryň gurluşygynyň iş resminamasynyň düzümi taraplaryň özara ylalaşmaklary boýunça takyklynylyp bilner we bu taslama işlerini ýerine ýetirmek hakyndaky şertnamalary görkezilmelidir.

Tehniki ykdysady esaslandyrmagyň ähli materiallaryny raslama guramasy-baş taslama guramasy üç ekzemplýarda tabşyrýar. “Eskiz taslamasy” “taslama” stadiýalaryndaky taslama resminamalarynyň materiallaryny býuryjy taslama guramasy - baş taslama guramasy dört ekzemplýarda tabşyrylýar.

Tehniki – ykdysady esaslandyrmalaryň düzümi we mazmuny

Tehniki ykdysady esaslandyrmagyň taslamagyň öň ýanynda düzülýän resminama bolmak bilen kärhananyň göz önünde tutulyan gurluşygynyň esaslary, onuň kuwwatlygy, önüminiň nomenklaturasy we hili önümçilik kooperasyýasy, çig mal, materiallar, polufabrikatlar, elektrik, we ýylylyk energiýalary. Suw we zähmet resurslary bilen üpjün edilişi, şonuň ýaly-da onuň gurluşygy we ulanylyşy boýunça has effektiv tehniki, ykdysady we guramaçylyk çözümlerini saýlap almak ýaly işler boýunça.

Gurluşyk üçin takyk meýdançany saýlap almak we kärhananyň hasaplaşyk bahasyny kesgitlemek ýaly görkezijiler hem şu resminamada öz beýanyny tanamalydyr.

Kärhanalaryň taslamasynyň we gurluşygynyň dowamlylygynyň normativ möhletlerine baglylykda tehniki ykdysady esaslandyrmasyny işläp düzmeklige, kada hökmünde, gurluşygyň başlamagyna iki - üç ýyl galanda başlanylýar. Taslamasyny we gurluşygy üçin uzak wagty, gurluşygy üçin meýdança saýlap almakda gözleg - barlag işleleriniň uly möçberini talap edýän kärhana üçin tehniki ykdysady esaslandyrmasyny işläp düzmeklige dört - bäş ýyl, aýratyn ýagdaýlarda has iri önümçilik kompleksleriniň we suw hojalyk sistemalaryň gurluşygyna alty - ýedi ýyl galanda başlamak bolar. Tehniki ykdysady esaslandyrmasy tassyklanandan soň taslamanyň işlenip düzülmeginiň başlanmagyna çenli iki - üç ýyl geçen ýagdaýda, zerurlyk ýüze çyksa tehniki ykdysady esaslandyrmasyna degişli üýtgeşmeler girizilip bilner, hem-de täzeden düzülýän tehniki ykdysady esaslandyrmasyny tassyklanyş tertibinde täzeden tassyk edilmelidir. Tehniki ykdysady esaslandyrmasyna üýtgeşmeler girizmeklik zerurlygy bolmasa; bu tehniki ykdysady esaslandyrmasyny tassyklan ministrlük we işläp düzüji tarapyndan ykrar edilýär.

Tehniki ykdysady esaslandyrmasy işlenilip düzülende:

- ylmy-tehniki progresiň kompleksleyin programmasyna laýyklykda ylmyň we tehnikanyň perspektiwasyny hasaba almygy hem-de gurluşyk işlerini ýerine ýetirmekde we kärhana ulanylanda ylmyň, tehnikanyň iň täze gazananlaryny ýurtdaky hem daşary ýurt öňdebaryjy tejribäni peýdalanmagy göz önünde tutmaly.

- kärhanalaryň gurluşygynyň kada hökmünde nobatlylygyny göz önünde tutmaly, şonda olaryň tutuşlygyna we nobatlar boýunça ösüşiniň esasy tehniki - ykdysady görkezijileriniň kesgitlenilmegi göz önünde tutulmaly; Nobatlara bölmeklik mümkin bolmasa (maksadalaýyk bolmasa) ol esaslandyrylmalydyr.

- etrap meýilnamalaşdyrlyşynyň taslamasyndaky we shemalaryndaky umumy desgalary bar bolan kärhanalar toparynyň (senagat uzelleriniň) baş meýilnamasynyň smetalaryndaky, şäherleriň we beýleki ilatly punktlaryň gurluşyklarynyň we meýileşdirilişiniň taslamasyndaky çözümler hasaba alynmalydyr;

- ýer, material, ýangyç-energetiki, maliye we zähmet resurslarynyň ýerlikli we tygşyly ulanylmagyny üpjün etmeli;

- kärhananyň seýsmiki durnuklylygyna, berkligine, partlama-ýangyn howpsuzlygna edilýän talaplar hasaba alynmalydyr.

Eskiz taslama düzümi we mazmuny

Täze gurluşyk, rekonstruksiya we restawrasiya etmek üçin eskiz taslamasy:

- ýaşaýyş jay, önümçilik, rekreasiýa etraplaryny (zonalaryny), şäherleriň, şäherçeleriň merkezlerini, ilatly punktlaryny, köçeleriň binagärlik ansambllaryny, baglary (parklary) gurmak, abadanlaşdyryş, agaçlary oturtmak we landşaftlary dikeldiş işleri üçin;

- jaýlary, desgalary we olaryň graždan, önümçilik, kommunal hojalyk, ulagt we injenerçilik maksatlara niýetlenen komplekslerini gurmak üçin;

- monumental we dekoratiw sungat desgalary, kiçi binagärlik formalary, dizaýn, binagärlik çeperçilik bezeg işleri üçin işlenilip düzülýär.

Eskiz taslamanyň düzülmegi:

- taryhy, medeni, binagärlik, landşaft ýadygärliginiň gorag we düzgünleşdirilýän zonalarynda we taryhy gurluşyklaryň zonasynnda ýerleşýän;

- wajyp şähergurluşyk we sosial ähmiýeti bolan desgalar üçin hökmanydyr.

Beýleki desgalar üçin eskiz taslamalaryny düzmekligiň zerurlygy anyk şertleri hasaba almak bilen býuruja hem-de ýerli binagärlik-şähergurluşyk organlary tarapyndan kesgitlenilýär.

Eskiz taslamasy ozaldan ýerine ýetirilen detallaýyn meýilleşdiriş taslamanyň, tehniki-ykdysady esaslandyrmalaryň esasynda ya-da şonuň bilen bir wagtda işlenilip düzülýär. Desganyň şähergurluşygy ya-da sosial ähmiýeti onuň gurluşygynyň başlanmagy barada karar çykarmakda kesgitleýji häsiýete eýe bolan ýagdaýda eskiz taslamasy ozaldan ýerine ýetirilen tehniki ykdysady esaslandyrmasy bolmaýanda-da işlenilip düzülip biliner.

Desganyň gurluşygynyň göz önünde tutulýan uçarogynyň özüne birleşdirýän territoriýa üçin detallaýyn meýilleşdiriş taslama bolmazlygy onuň eskiz taslamasynyň işlenilip düzülmegi üçin päsgelçilik bolup durmaýar.

Eskiz taslamasy tassyklanandan soňra ol taslama-smeta resminamasy işläp düzmek we desgalaryň gurluşygyny alyp barmak üçin esas bolup hyzmat edýär.

Eskiz taslama awtorlyk hukugynyň taslamasy bolup durýar. Ol taslanmakda we gurluşykda gaýtadan peýdalanylýan wagtynda awtoryň razylygy bolmasa, eskiz taslamasynda kabul edilen binagärlik çözgütlerine hiç hili üýtgetme girizmek bolmaýar, şonuň ýaly-da eskiz taslamasynyň hasaba alnan awtorlar kollektiwiniň düzümine üýtgeşme girizmek bolmaýar.

Eskiz taslamasynyň esasy maksady taslamaklygyň ekologiýa, şähergurluşygy, binagärlik-çeperçilik we funksional wezipeleriniň kompleksleýin çözgüdini tapmak bolup durýar.

Eskiz taslamasynyň düşündiriş ýazgysynda taslamaklygyň esasy binagärlik, şähergurluşygy, inžener-tehniki, konstruktiv, tehniki-ykdysady we beýleki wezipeleriniň prinsipleriniň çözgütleri, partlama-ýangyn howpsuzlygyny üpjün etmek boýunça çäreleri beýan edilmelidir.

Býurulan taslamanyň materiallarynyň düzüminiň az möçberi taslanylýan desganyň spesifikasiýasyndan ugur almak esasynda taslama çözümleriniň hiline, ony geljekde taslamaklykda we tassyklamakda ulanmak üçin baha bermeli bolanda ýeterlik hem-de zerur bolan möçberde kesgitlenilýär.

Goşmaça demonstration (görkeziliş) materialy (maketler, modeller, panoramalar, fragmentler, interýerler, slaýdlaryň komplektleri, wideokassetalar we ş.m.) taraplaryň ylalaşmalary boýunça eskiz arhitektura proýektini düzmeklik üçin baglaşylan şertnamada ýa-da konkursyň programmasynda kesgitlenilýär.

Jaýyn, desganyň, kompleksiň eskiz taslamasynyň materiallarynyň mysaly düzümi: 1:1000; 1:2000; 1:5000 masştabdaky situasiýa meýilnamasy.

1:500; 1:1 000 masştabdaky baş meýilnamanyň shemasy.

1:50; 1:100; 1:200; 1:400 masştabdaky gatlaryň plany.

1:50; 1:100; 1:200; 1:400 masştabdaky kesimler.

1:50; 1:100; 1:200; 1:400 masştabdaky görnüşi (jaýyň ön tarapyndan görnüşi).

Onümçilikler boýunça tehnologik toplumlar (kompanowki) shemalary. Erkin masştabdaky perspektiwa ýa-da aksonometriya.

Binagärlik - şahergurluşyk, injener-tehniki, konstruktiv, ykdysady-tehnologik we beýleki taslama çözümleriniň, partlama-ýangyn howpsuzlygyny üpjün etmek boýunça çäreleriň esaslandyrmalary görkezilen düşündiriş ýazgysy. Bu ýazgyda ekspluatasiya etmegiň we möçber meýilleşdiriş görkezijileriň hem (ýerleşdiriş göwrümi, geçirijilik ukyby, kuwwaty, gurluşyk göwrümi we meýdany, gurluşygyň rekonstruksiya etmegiň ekologik taslamalaryň esasynda kesgitlenilýän takmynan gymmaty öz beýany tapmalydyr.)

1. "Taraplaryň ylalaşmagy" şu ýerde we soň bäsleşigi ygylan eden guramanyň ya-da býuruýy bilen taslamanyň awtorynyň (awtoryň wekilçilik edýän guramasynyň) özara ylalaşmalary. Ozaldan ýerine ýetirilen tehniki ykdysady esaslandyрма bar bolan ýagdaýda.

2. Desganyň gurluşygynyň (rekonstruksiya etmegiň) tassyklanylmalý hasaplaşyk gymmaty býuruýy tarapyndan kesgitlenilýär.

Düşündiriş ýazgysynyň ekologiya çözümlerinde daş-töweregi gurşap alyan gurşowyň ýetýän täsiriň bahasy, töweregi gurşap alýan sredany goramak boýunça çäreler we önümçiligiň hem-de ahyrky önümiň ekologiki howpsuzlygynyň üpjün edilişi beýan edilmelidir.

5.8.9 Gurluşygyň eskiz taslamasynyň mysaly düzümi:

1:1000; 1:2000; 1:5000 masştablardaky situasiýa meýilnamasy;

1:500; 1:1000 masştablardaky baş meýilnamanyň shemasy;

1 : 500; 1: 1000 masştablardaky hereketiň guralyşynyň shemasy;

1: 500; 1:1000 masştablardaky abadanlaşdyryş we baglary oturtmak işleriniň shemasy;

1:500; 1:400 masştablardaky jaýlaryň ön tarap görnüşiniň (fasadynyň) razwýortkasy;

1:500; 1:400 masştablardaky individual jaýlaryň meýilnamalarynyň kompozisiýa shemalary.

Düşündiriş ýazgysy:

Düşündiriş ýazgysynyň düzümi we onuň özünde jemleýän görkezijileri taslanylýan desgalaryň spesifikasiýasyna baglylykda Türkmenistanyň gurluşyk normasyna laýyklykda taslama guramasy tarapyndan kesgitlenilýär, şeýle edilende daş-töweregi gurşap alýan sreda yetýän täsiriň bahasy, daşky sredany goramak boýunça çäreler üçin normatiwleyin sanitariýa-gigiýena we medisina-sanitariýa şertleriniň üpjün edilişi hökmany suratda görkezilmelidir.

Önümçilige niýetlenen obýektleriň täze gurluşygynyň, giňeldilişiniň we rekonstruksiýa edilişiniň taslama-smeta dokumentasiýasy ("Taslama" stadiýasy).

Umumy düşündiriş ýazgysy.

Umumy düşündiriş ýazgysy: taslamaklyk üçin çykyş maglumatlaryny; desganyň gysgaça häsiýetnamasyny (täze gurluşyk, rekonstruksiýa edilmegi, giňeldilmegi) we onuň düzümini; onuň ýerleşdirilişi boýunça saylanyp alnan wariantynyň optimal bahasyny; önümiň tehniki derejesi we hili, nomenklaturasyny, taslama kuwwatlylygy hakyndaky maglumatlary; çig mal bazasy, önümçiligi, zähmet we dolandyryşy guramak boýunça çözgütler, işleýänleriň düzüminiň professlonal - kwalifikasiýa we san hasaplamalarynyň sany we abadanlaşdyrylyşy; esasy hem-de kömekçi, önümçiligiň guralyşy, ýöriteleşdirilişi we kooperirlenişi boýunça çözgütleri (taslanylýan kärhanany düzümine birleşdirýän önümçilik birleşiginiň ösüşini göz önünde tutmak bilen) öz içine alyar. Ýangyjyň, suwuň, ýylylyk we elektrik energiýasynyň talap edilişi hakyndaky maglumatlar, işe girizilmeli kompleksler we olaryň esasy tehniki-ykdysady görkezijileri; proyekt kuwwatlyklarynyň ýerine ýetirilmeginiň hem-de gurluşyk işleriniň guralyşy we möhletleri; önümçiligiň ykdysadyýeti, önümiň özüne düşýän gymmaty, taslamada ulanylan ylmy-tehniki gazanylanlaryň peydalylygy; inženerçilik şertler we kommunikasiýalar, desganyň ýangyn howpsuzlygyny üpjün etmek boýunça çäreler, gorag desgalary hakyndaky (bellenilen tertipde ýazylyýan) maglumatlar hem umumy düşündiriş ýazgysynyň düzümine girýärler.

"Umumy düşündiriş ýazgysynyň" bölüminiň düzüminde: daş-töweregi gurşap alýan sreda yetýän täsiriň bahalarynyň netijesini häsiýetlendirýän umumy maglumatlar we maglumatlar, daşky sredany goramak, önümçiligiň, ahyrky önümiň ekologiýa we partlama-ýangyn howpsuzlygyny üpjün etmek boýunça proyektde göz önünde tutulan çäreler ilat üçin normatiwleýin sanitariýa-gigiýena, medisina-sanitariýa şertleri; taslamada ulanylan oýlap tapmalar hakyndaky maglumatlar, şonuň ýaly-da taslama çözgütleriniň geçirilen goşmaça ylalaşylmalary we normalaryň, düzgünleriň, instruksiýalaryň hem-de döwlet standartlarynyň berjay edilişi hakyndaky maglumatlar görkezilmelidir.

Baş meýilnama we ulag.

Baş meýilnamanyň ýazgysynda; gurluşyk meýdançasynyň we etrabyň gysgaça häsiýetnamasy; baş meýilnama boýunça çözgütler we görkezijiler; meýdançanyň içerki we daşarky ulagy boýunça görkezijiler; ulagyň saýlanyp alynýan görnüşi; esasymeyilleşdiriş çözgütleri; territoriýasy abadanlaşdyrmak we oňa hyzmat etmek boýunça çäreler; inženerçilik şertleri we

kommunikasiýalary ýerleşdirmek boýunça çözgütler; kärhanany goramagyň guralyşy beýan edilmelidir.

Baş meýilnama bölüminiň esasy çyzgylary:

- öňden bar bolan we taslanylmaly gulluk territoriýalary, daşky kommunikasiýalary we inženerçilik şertleri, tebigy we akar suwlary hem-de atmosfera zyňylýan maddalar, arassalamak boýunça taslanylan desgalary we gurluşlary görkezilen kärhananyň, jaýyň we desganyň ýerleşdirilişiniň situasiýa meýilnamasy.

Liniýa desgalary üçin trassanyň meýilnam getirilmelidir (zerur bolan ýagdaýda - trassanyň dikleýin profili).

- daş-töweregi gurşap alýan sredany goramagyň desgalary abadanlaşdyryş we içki meýdança inženerçilik şertleriniň we transport kommunikasiýalarynyň ýerleşdirilişi boýunça prinsipial çözgütler, territoriýanyň meýilnamalaşdyryş belgileri bellenen, bar bolan, taslanylýan, rekonstruktirlenýän we söküp göçürilmäge degişli bolan jaýlaryň we desgalaryň baş meýilnamasy.

Şunlukda ulanylmaga berilmeli kompleksiň düzümine girýän desgalary; kommunikasiýalar we setlermeýilnamada aýratyn bellenilip görkezilýär.

- ýer massalarynyň kartogrammasy.

Gurluşyk çözgütleri. Jaýlar we desgalar boýunça esasy arhitektura-gurluşyk çözgütleriniň bu çözgütleriň progressiwligine berilýän baha bilen gysgaça ýazuw belýany we esaslandyrylyşy; iş orunlarynyň ýagtylandyrylyşy, önümçilik bilen baglanyşykly gohlaryň we sarsgynlaryň kemeldilmegi, işleýän adamlara durmuş, sanitariýa hyzmatynyň guralyşy boýunça prinsipial çözgütleriň esaslandyrylyşy; elektrik, partlama-ýangyn howpsuzlygyny üpjün etmek, gurluşyk konstruksiýalaryny, setleri we desgalary korroziýadan goramak boýunça çäreler; suw üpjünçiligi, meýilleşdirmek, howany ýyladyş, wintilýasiýa ediş, kondisionirmek boýunça esasy çözgütler, tipli hem-de gaýtalanyp peýdalanylýan ykdysady taslamalaryň olaryň gysgaça häsiýetnamasy görkezilen sanawlary; gorag desgalary boýunça çözgütler (bellenen tertipde ýazylýarlar).

Esasy çyzgylary:

- individual taslamalar boýunça gurulýan esasy jaýlaryň we desgalaryň esasy göteriji hem-de germew konstruksiýalarynyň shemalaýyn şekillendirilişi bilen fasadlarynyň we razrezleriniň plany; tipli taslamalar boýunça - tipli taslamalaryň katalog listleri; desgalar boýunça, şolar üçin iş çyzgylary işlenip düzülen we gaýtalanyp ulanylýan ykdysady taýdan peýdalý indiwi dual taslamalar boýunça - esasy iş çyzgylary; .

- içeri meýdança setleriniň we şolaryň desgalarynyň meýilnamalary we trassa profili.

Bellik. Howany wentilýasiýa etmek we kondisionirmekligiň çylşyrymly sistemasy bolan önümçilik jaýlary boýunça görkezilen sistemalary bellemeklik bilen jaýlaryň meýilnamalaryny we kesimlerini, şonuň ýaly-da suw rowodynyň we kanalizasiýanyň esasy desgalary boýunça meýilnamalary işläp düzmeklige ygtyýar edilýär.

Gurluşygyň guralyşy.

Taslama resminamalary düzmeklik. Türkmenistanyň gurluşyk normalaryna laýyklykda durmuşa geçirilýär.

Yaşayyş jay-raýat gurluşygy.

Şu bölümi işläp düzmeklik zerurlygy taslamaklyga bolan tabşyrykda şu instruksiýanyň 2.16 düzümine laýyklykda kesgitlenilýär.

Bölümiň materiallary, şäherleriň, şäherçeleriň we oba ilatly punktlarynyň gurluşygynyň we etraplaryň ylanlaşdyrylyşynyň taslamalarynyň hem-de shemalarynyň düzümi, işlenilip düzüliş tertibi, ylalaşylyşy we tassyklanylyşy hakyndaky instruksiýa laýyklykda işlenilip düzülýär. Şonda kärhananyň ulanylmaga berilmeli komplekslerinin işe girizilmegini üpjün edýän yaşayyş jay-graždan gurluşygynyň nobatlary tapawutlandyrylyp görkezilýär.

Şu bölümiň umumy düşündiriş ýazgysy: taslamak üçin saýlanyp alnan meýdançanyň esaslandyrylyşy hakyky maglumatlary, obýektiň gysgaça häsiýetnamasyny (rekonstruksiýa ediljek bolsa), yangyja, suwa, ýylylyk we elektrik energiýasyna isleg hakyky maglumatlary, taslama resminamasynyň hiline baha bermek üçin esasan tehniki-ykdysady görkezijileri we hil häsiýetnamalaryny, inženerçilik we tehnologik enjamlar, jayyň bezeg işleri boýunça binagärlik – meýilleşdiriş we konstruksiýa çözümleri hakyky maglumatlary; daş-töweregi gurşap alýan sreda ýetirilýän täsire berilýän bahanyň netijeleri, daş-töweregi gurşap alýan sredany goramak we partlama-ýangyn howpsuzlygy üpjün etmek boýunça çäreleri, ilat üçin normativ sanitariýa-gigiýena we medisina-sanitariýa şertlerini üpjün etmek boýunça çäreleri, ýerleriň rekultiwasiýasy, topragyň hasyl beriş gatlagynyň peýdalanylyşy; tehniki taýdan ekspluatasiýa etmek çäreleri hakynda görkezmeler (yaşayyş jaýlary üçin); gorag desgalaryna talaplar (bellenen tertipde ýazylyp belli edilýär), proyekt çözümleriniň ylalaşylmagy boýunça geçirilen işler, döwlet standartlarynyň we instruksiýalaryň, düzgünleriň we normalaryň talaplarynyň berjay edilişi hakyky maglumatlary özünde jemleýär.

Konkurslaýyn we wariantlaýyn proyektirlemegiň esasynda kabul edilen çözümleriň progressiwligine we peýdalylydygyna baha berilýär hem-de tehniki-ykdysady görkezijileri tehiki ykdysady esaslamalar kesgitlenen görkezijiler bilen deňeşdirilýär.

Esasy çyzgylary:

Situasiýa meýilnamasy; esasy inženerçilik setleri we kommunikasiýalary bilen birlikde gurluşygyň topografiki esadaky baş meýilnamasy, gatlaryň, fasadlaryň plany, individual taslamalar boýunça gurulyan jaýlaryň we desgalaryň kesimleri; tipli taslamalar katalog listleri, esasan daşky inženerçilik kommunikasiýalaryň trassalarynyň shemalary.

Umumy düşündiriş ýazgysy.

Taslamany işläp düzmek üçin esas: taslamak üçin çykyş maglumatlary; gurluşyk üçin saýlanyp alnan meýdançanyň esaslandyrylyşy hakyky maglumatlar; desganyň gysgaça häsiýetnamasy; desganyň taslama kuwwatlygy (ýerleşdirilişi, geçirijilik mümkinçiligi) hakyky maglumatlar; işleýänleriň san we hünär-kwalifikasiýa düzüminiň hasaplamalarynyň netijeleri; iş orunlarynyň sany hakyky

maglumatlar (yaşayyş jaýlaryndan başgalar üçin); ýangyna, suwa we elektrik energiýasyna bolan isleg hakdaky maglumatlar; gurluşygyň we şähergurluşyk kompleksiniň nobatlary hakynda maglumatlar; esasy - tehniki-ykdysady görkezijiler; daş-töweregi gurşap alýan sreda yetýän täsire berilýän bahalaryň netijesi; daşky sredany goramak boýunça çäreler we ilat üçin normativ sanitariýa-gigiýena we medisina-sanitariýa şertleriniň üpjün edilişi; ýerleriň rekultiwasiýasy, topragyň hasyl beriş gatlagynyň ulanylyşy: proyekt çözgütleriniň geçirilen ylalaşmalary we döwlet standartlarynyň, instruksiýalaryň, düzgünleriň, normalaryň talaplarynyň berjay edilmegi, gorag desgalaryna bolan talaplar, (bellenilen tertipde ýazyp beýan edilýär), tehniki taýdan ekspluatasiýa edilmegi boýunça çäreler; elektrik-awariya we ýangyn howpsuzlygyna üpjün etmek boýunça çäreler.

Binagärlik-gurluşyk çözgütleri.

Baş meýilnama we abadanlaşdyrmaklyk boýunça çözgütler we esasy görkezijileri;

- Taslanylýan desga boýunça binagärlik-gurluşyk çözgütleriniň esaslandyrylyşy we gysgaça ýazgysy hem-de olaryň şähergurluşyk talaplary nukdaý nazardan niýetlenilýän funksiýalaryna laýyk gelmegi; jaýyň, desganyň bezeg işleriniň geçirilmegi boýunça çözgütler üçin şertler hakda maglumatlar, işlemek, ýaşamak we dynç almak üçin otaglaryň häzirkizaman talaplaryna laýyk gelyän komfortlygyny üpjün etmek boýunça maglumatlar, göwrüm-meýilleşdiriş we konstruktivlik çözgütleriniň gurluşygyň tehnologiýalaýyk talaplaryna laýyk gelşi: partlama-ýangyn howpsuzlygy boýunça çäreler, gurluşyk konstruksiýalaryny korroziýadan goramak.

Inženerçilik enjamlar boýunça çözgütler.

Inženerçilik enjamlary-ýyladyş, wentilýasiýa, howanyň kondisionirlenilmegi, gazüpjünçiligi, dispetçerlişdiriliş, suw üpjünçiligi we kanalizasiya boýunça prinsiplar çözgütleriň esaslandyrylyşy; energiýa resurslaryndan tygşytly peýdalanmak boýunça çäreler; sanitar-tehniki gurluşlaryň domofonlaryň (yaşayyş jaýlarynyň) awtomatlaşdyrylyşy boýunça çözgütler; elektrik enjamlary, elektrik ýagtylandyryş, ýyldyrymdan goramak boýunça prinsipial çözgütler, elektrik ustanowkalaryny ekspluatasiýa etmek boýunça teklipler; "azaşyp gelyän toklardan" gorumak boýunça we antikorroziýa goragy boýunça çäreler; aragatnaşyk we signalizasiýa boýunça çözgütler; radiofikasiýalaşdyryş, telewideniýanyň gepleşiklerini amala aşyrmak mümkinçiligini üpjün etmek; gorag signalizasiýasy boýunça maglumatlar; ýangyna garşy göreş çäreleri boýunça taslama çözgütleri.

Esasy çyzgylar:

- situasiýa meýilnamasy; baş meýilnamanyň shemasy ýa-da topografiki esasda uçastogyň baş meýilnamasy; esasy göteriji we germew konstruksiýalarynyň shematik şekillendirilmegi bilen individual taslamalar boýunça gurulýan jaýlaryň, desgalaryň kesimleriniň, fasadlarynyň, gatlarynyň planlary; tipli taslamalaryň katalog listleri; normalara salgylanylýan tehnologik kompanowkalar ýa-da esasy enjamlaryň, gatlar boýunça, ýerleşdirilişiniň planlary; injenerçilik enjamlaryň gurluşynyň (ýyladyş, wentilýasiýa, sowuk hem

gyzgyn suw bilen üpjünçilik, kanalizasiýa, suwgeçirijiler, elektron enjamlar, gaz, ýylylyk we sowuklyk üpjünçiligi howanyň kondisionirlenmegi, tozany we tüssäni aýyryjy enjamlar) diňe täze tehnologiýalar, meýilleşdirilişi çylşyrymly we has çylşyrymly jaýlar üçin prinsipial shemalary; inženerçilik kommunikasiýalarynyň we olaryň desgalarynyň daşky we içki meýdança setleriniň trassalarynyň shemalary:

Gurluşygyň guralyşy.

Şu bölümiň taslama resminamalaryň düzümi, möçberi we mazmuny Türkmenistanyň gurluşyk normalary "Gurluşygyň guralyşy" bölümi kesgitleýär.

Smeta resminamasy şu instruksiýanyň 6-njy bölümüne laýyklykda işlenilip düzülýär.

Iş resminamalary.

Kärhanalaryň, jaýlaryň we desgalaryň gurluşygy üçin iş resminamasyny:

-gurluşygyň taslama resminamasynyň düzülişi döwlet standartyna laýyklykda işlenip düzülýän iş çyzgylary;

Bellik: iş çyzgylary boýunça maglumatlaryň düzümine işleriň görnüşleriniň pereçeni girizilýär, ol işler görnüşleri üçin gurluşyk normalary laýyklykda edilmän galdyrylan işlere şaýatlyk edýän aktlaryň düzülmegi zerurdyr.

- şu instruksiýanyň kesgitleän tertibinde we kärhanalaryň, jaýlaryň we desgalaryň gurluşygynyň bahasyny kesgitlemek boýunça metodiki rekomendasiýalaryň esasynda düzülen smetaresminamalary;

- 21.III-84 Döwlet standarty boýunça gurluşyk we montaž işleriniň möçberleriniň wedomostlary;

_ 21.109-80 Döwlet standarty boýunça gurluşyk we montaž işleriniň görnüşleri boýunça düzülen materiallara bolan islegiň wedomosty we jemleýji wedomosty;

- 21.110-82 Döwlet standarty boýunça enjamlaryň spesifikasiýalar ýygyndylary;

- enjamlaryň we önümleriň degişli görnüşleriniň gabara çyzgylary we sorag listleri;

- işe girizilmeli komplekslere giryän jaýlaryň we desgalaryň gurluşygynyň projekt dokumentasiýasy girýärler.

Indiwiduallykda taýýarlanýan enjama tipli däl we standartlaşdyrylmadyklary hem goşmak bilen konstruktorçylyk resminamasyny işläp düzmeklige başlangyç talap (şu babatda "taslamada" 15.001-73 Döwlet standarty boýunça başlangyç talaplar işlenilip düzülmedik ýagdaýynda).

Haçandataslamaklyga bolan tabşyrykda gurluşygyň uzelleýin metodyndan, montaž işlerinde komplekt-blok metodyndan peýdalanmak göz önünde tutulan ýagdaýynda iş resminamasyny gurluşyk-montaž işlerinde şol metodlary ulanmagy hasaba almak bilen ýerine yetirmek gerek.

Kärhana, jay we desga iki, üç stadiýada taslanýan bolsa, iş resminamasy ondan öňki stadiýadaky iş dokumentasiýasy tassyklanandan soň işlenilip düzülýär we teklipe berilýär.

Iş resminamasynyň teklipe taslama guramasy-baş taslanýan tarapyndan taslama-gözleg işlerini ýerine ýetirmek boýunça baglaşylan kontrakta (şertnama,

goşmaça şertnama) goşulyp berilýän grafikde göz önünde tutulýan möhletlerde berilýär.

Taslamanyň kanunlaşdyryş esaslary

Türkmenistanyň şäherhurluşyk işleri hakyndaky kanuny (01.01.1994ý.). Şähergurluşykda resmi düzgün, işleriň görnüşleri, işiň aýry-aýry bölümleri we olary kim tarapyndan ýerine ýetirmek üçin teklipleri, pul seriştelelerini, çykadjylaryny töleýän we gutarnykly işleri kabul edýär.

Kanun tarapyndan kim obýekt we subýekt, jogapkärçilik, çäklendirme, döwlet tarapyndan, etrap ýa-da şäher häkimlikleriň we hususy, kärhanalaryň şähergurluşyk işlerini doly we kanunlaşdyrma esasynda dolandyrmak.

Taslamaň şertnamasyny düzülende iki taraplaýyn işe degişli borçlary, taslamanyň möçberini, aýry-aýry bölümlerini işläp çykarmany we ýene bir näçe aýratynlyklary iki taraplaýyn bolan ylalaşyklary ýazuw üstünde bellenýär we tassyklanýar.

Şertnama hemme taraplaýyn Türkmenistanyň kanunlaryna deň gelmelidir. Eger-de taslama gurluşyk işleri halkara kompaniýalary dolandyryýan bolsa – bu ýagdaýa degişli bolan halkara kanunlaryny hem aýratyn bellemeli we bozulmaly däldir.

Binagärlik bilimi boýunça Binagärligiň halkara birleşigi ÝUNESKO Hartiýasy

Biz, basym üýtgeýän dünýäde binagärligiň ösüşi bilen aladalanýan we geljekki binagärleriň biliminiň kämilleşmegine öz jogapkärçiligini duýýan dünýäniň binagärleri, olaryň işiniň her medeni mirasyň ymykly ösüşine laýyk gelmegini maksatda tutunyp, ykrar edýäris.

Düzgünnama esaslary

Binagärlik, binalaryň hili, olary gurşawda ýerleşdirmegiň – tebigy we şäher gurşawynda – ýollary, serişdeleri, edil toparyň we aýry adamyň medeni mirasy ýaly jemgyýeti gyzyklandyryýan zatlar bolup durýar.

Şol sebäpli hem, binagärlik taslamasyny ýerine ýetirýänleriň giňişligi meýilleşdirmekde, taslama işini gurnamakda we jaýlary gurnamakda, binagärlik mirasynyň gymmatlyklaryny saklamakda we beýgeltmekde hem-de tebigatyň deňagramlylygyny goramakda aýratyn adamyň, sosial tarapyň we jemgyýetiň talaplaryna dogry düşünişip, olary beýan edip bimekleri barada jemgyýet aladalanýar.

Tejribeçi binagärleri okatmagyň we olara bilim bermegiň usullarynyň häzirkiki döwürde örän tapawutly bolany üçin bu medeni baýlygy saklamak zerur bolup durýar.

Şeýle-de bolsa geljekde umumy maksatlara ýokary hilde ýetmek üçin bilimde ulanylýan usullaryň birikmesini göz önünde tutup, ýurtlara,

mekdeplere we hünärmen gurnamalaryna geljekki binagärleriň bilimine baha bermegi we gowylandyrmagy ýola goýmaklygy rugsat edýän ölçegleri kesgitlemek.

Adamlaryň dürli ýurtlaryň arasynda mobilleşmeginiň artmagy binagärleriň diplomlarynyň, sertifikatlarynyň we beýleki şahadatnamalarynyň beýleki ýurtlarda-da tassyklanylmagy zerur bolup durýar.

Binagärlik ugrunda işlemäge mümkinçilik berýän resmi diplomlaryň, sertifikatlaryň we beýleki şahadatnamalaryň iki taraplaýyn tassyklanylmagy bilimiň hiline we möçberine esaslanyp, bilimiň derejesi paragraf 2-däki talaplara laýyk gelmeli.

Ekologik deňagramlylygyň, yraňsyz ösüşiň, yraňsyz binagärliگیň we dizaýnyň meseleleri adamzadyň çözmeli wajyp meselelerine öwrülýär.

Geljekki dünýäni binagärlik mekeplerinde görüp bolýar.

Estetiki we tehniki talaplary kanagatlandyryan binagärlik döredijiligini döredip bilmek ukybyny;

binagärliگیň we sungatyň binagärliге degişli ugurlarynyň taryhyny we nazaryýetini, tehniki we gumanitar ylmlary ýeterlik bilmegi;

binagärlik taslamasynyň hiline täsir edip biljek faktor hökmünde inçe sungatlary bilmegi;

taslama işini düzýän bölekler bolan şähergurluşyk taslamasyny, taslamalaşdyrmagy we tehniki ussatlygy ýeterlik bilmegi;

bir tarapdan adam bilen binagärlik döredijiliginiň, beýleki tarapdan binalaryň we olaryň gurşawynyň arasyndaky gatnaşyga düşüňip bilmeklik ukybynyň, şeýle-de adamyň isleglerine we maştabyna laýyklykda binalary we giňişligi sazlaşdyrmagyň zerurlygyna düşüňip bilmeklik ukybynyň bolmagyny;

sosial faktorlary göz önünde tutýan we müşderi bilen aragatnaşygy güýçlendirýän tabşyryklar taýýarlanylanda binagäriň hünärine we binagäriň jemgyýetdäki ornuna düşüňmekligi;

ylmy barlag usullary we dizaýn-taslama üçin tabşyryklary taýýarlap bilmegi;

konstruksiýalary we gurluşyk inženerçiligiň bahalary taslamak bilen baglanyşykly meseleleri bilmegi;

fiziki meseleleri we tehnologiýalary hem-de jaýlaryň funksionirlemegini, olary howanyň täsirinden goramak üçin we içki amatlyk üçin ähli görnüşdäki enjamlar bilen enjamlaşdyrmagy başarmagy;

ulanyjylaryň isleglerini kanagatlandyryan jaýlary taslamak üçin zerur bolan tehniki bilimi bermekligi, şol bir wagtyň özünde gymmatlygyň we gurluşyk normalarynyň çäklendirmelerini saklamagy;

senagaty, guramany, rejelişdirmegi we taslamalary durmuşa geçirmek işlerini ýeterlik bilmekleri.

Punkt 3-de görkezilen düşüňjäniň, bilimiň we ussatlygyň gazanylmagy uzak wagt okuwy talap edýär. Islendik ýagdaýda binagärlik okuwynyň dowamlylygy uniwersitetde ýa-da şoňa laýyk okuw jaýynda baş ýyldan az bolmaly däl we ýene-de iki ýyl binagärlik firmasynda tejribe geçmeli. Olardan iň bolmanda bir ýyly okuw tamamlandan soň hünär tejribesi bolmaly.

Uniwersitet derejesindäki bilim almaklyk synaglar bilen tamamlanmaly. Onda esasan binagärlik taslamasy goramaly.

Bilim bermekligiň dürli usullaryndan köp peýda almak maksady bilen mugallymlaryň we ýokary kursyň talyplarynyň alyş-çalyş edilmegini gurnamak bolar. Soňky okuw ýylynda ýerine ýetirilen taslamalar mekdepleriň arasynda ýaýradylsa netijeleri deňeşdirmek we özüňe baha bermek üçin serişde bolardy. Nusgalaýyn hilde ýerne ýetirilen diplom taslamalaryna ÝUNESKO/BHB tarapyndan sylag bellemegi teklipl edilýär.

Orta we ýokary mekdepleriň okuw maksatnamasyna (umumy okuw) binagärligiň esasy meselelerini diňe bir geljekki binagärlere däl, eýsem islendik derejedäki ulanyjylara öwretmekligi girizmeli we şeýle etmek bilen jemgyýetiň binagärlik barada umumy düşüňjesiniň bolmagyny gazanmaly.

Binagärlik bilimi hiç haçan gutarnykly hasaplanylmalý däl. Binagärler üçin bilimini dowam etdirip boljak ulgamlar döredilmeli.

Okuwyň usullary

Belli bir adamyň garamagy astynda we mugallym bilen talybyň arasynda göni dialogy bolýan taslama işi okuw döwrüniň iň wajyp bölegi bolup, ol uniwersitetiň okuw maksatnamasynyň 50%-ne golaýyny tutmaly.

Taslama işi alnan düşüňjäniň, bilimiň we ussatlygyň umumy netijesi bolup, binagärlik maksatnamasynyň tejribesini, meýdançanyň analizini, gurluşyk işini kesgitlemegi, tehnologiýany, ekspluatasiýany üpjün etmekligi we binagärlik mirasyny goramaklygy öz içine almaly.

Taslamanyň gidişine materiallary saýlamak we olaryň spesifikasiýalary, detallary kesgitlemek, gurluşyk işiniň yzygiderliligi esasy özboluşly ugur hökmünde esasy ünse bolmaly.

Doly binagärlik bilimi üçin şähergurluşyk we landşaft binagärliگی aýrylmaz bölegi bolup durýar, emma, ýeterlikli däl.

Fiziki gurşawy saklamakdan başlap, gurluşyk galyndylaryny peýdaly ulanmaklygy üpjün etmeklige çenli gurşaw we medeni kontekste esasy üns bermeli.

Gurluşyk işiniň ykdysady tarapynam gözden sypdyrmak bolmaz. Baýlyklary we energiýany dogry we ýerlikli kesgitlemek hem edil býudjetiň meseleleri ýaly taslama işiniň esasy özeni hökmünde işlenip düzülmeli.

Binagärligiň maksatlaryň biri adamyň ýaşaýan gurşawyny döretmek bolany sebäpli, gumanistik meseleler binagärlik biliminiň bir bölegidir.

Binagärlik okuw meýilnamasy geljekki binagärlere jemgyýete talaba laýyk hyzmat edip bilmek mümkinçiligini bermek üçin zerur bolan ylmyň dürli ugurlarynyň arasyndaky bolansy göz önünde tutmaly.

Mugallymlara we okuw merkezleri üçin teklipler

Binagärlikde taslama döredijiliginiň bilim almaklyk bilen utgaşdyrylan ýagdaýlarynyň ählisi gollanylmalydyr.

Ylmy gözlegler binagärlik mugallymlarynyň döredijiliginiň aýrylmaz bölegi bolup durýar. Binagärlikdäki gözleglere baha bermek üçin uniwersitetlerde ýörite komissiýalar döredilmeli, ýa-da binagärler bahalandyryş we gözleg umumy komissiýalary bilen tanyşdyrmaly. Binagärlige ýakyn bolan ylymlardaky ylmy gözlegler hem gollanylmaly.

Her okuw jaýy öz okadyp bilmek mümkinçiligini we kabul edip biljek talyplarynyň sanyny kesgitlemeli. Talyplary okuwa kabul etmeklik olaryň dogry bilim almak üçin zerur bolan başarnyklaryna laýyklykda bolmaly we mekdeplerde birinji ýylda gurnalan giriş synaglarynda ulanylmaly.

Tehniki we gurluşyk usullarynyň ösüp barýan görnüşleri binagärlerden kompýuteri we ösen tehnologiýalary gowy bilmeklerini talap edýär.

Dünýä derejesinde talyplary, mugallymlary we iş usullaryny alyş-çalyş etmek ulgamyny döretmek umuman bilimiň ösmegi üçin we dünýä derejesindäki binagärlik bilimini ýokarlandyrmak üçin möhüm bolup durýar.

Binagärlik halkara birleşigi döredijiligiň standartlary

- Binagärlik halkara birleşiginiň (BHB) we UNESCO kwalifikasiýa taýdan teklipleri;
- binagärleriň dereje hakynda standartlary;
- binagärlik hünärinde halkara ussatlyk derejesi hakynda standartlar, zähmet tölegi.

Esasy maksat: binagärlik taslamasy – binagärlik töweregiň ekologiki taýdan durnukly ösmegini, jemgyýetiň sosial, medeni we ykdysadiýet taraply gymmatlyklaryny üpjünlemededir.

Işiň hiline görä binagäri saýlama. Binagäri bellemde kriteriýalar: ussatlyk, durmuşda ady, düşünişmeklik, işi oňaryjylygy we teklipçä açyk ýürek, göwün bilen işlemesi.

Binagär – edil taslamany işläp çykaryjy hökmünde, ýa-da firmanyň agenty-gullukçysy.

Binagäriň kwalifikasiýa derejesi.

- her taslama özi taraplaýyn unikal döredijilik iş we bir näçe tehniki çylşyrymly meseleleri öz içine alýar.
- köplenç taslamanyň kynlygyny birden işiň başynda göz önünde tutup bolmaýar, ýa-da olaryň içine girýän professional hyzmatlary durnukly çözmek üçin. Şu meselelere arhitektör teklipçiniň önünde jogap bermeli, onuň bilen işlemek üçin .

Binagäriň iş tölegi: prosent görnüşinde, belli bir baha, wagtlaýyn, binagäriň töleg teklibi esasynda.

Taslama işlerini döwlet tarapyndan rejeleşdirmek

Taslama işleriniň Döwlet rejeleşdiriş ulgamy. Binagärlik boýunça organlar.

Binagärlik we gurluşyk işleri barada Türkmenistanyň kanunlary we Türkmenistanyň Gurluşyk normalary.

Taslama edadralary we taslama işlerini dolandyryş edaralary.

Taslama edaralaryň aýratyn görnüşleri. Taslamaň baş arhitektorynyň roly.

Binagäriň taslama golaý hünärmenler bilen aragatnaşygy.

Binagäriň işleriniň görnüşleri.

Binagärlik edaralaryň (taslama instituty, ylmy-barlag we taslama işleri barada institut, hususy döredijilik ussahana we kärhanalar).

Kärhananyň gurama – hukuk esaslary we formalary.

Türkmenistanyň Gurluşyk Normalarynyň 1994-2004 ýyllarda çykanlarynyň sanawy.

Binagärlik hünärinde halkara ussatlyk tarapyndan jemleýji standartlary

Hünärmeniň arhitekturada bolan halkara ussatlyk teklipleri;

Arhitektura bilimi, arhitektura işinde ussatlyk;

Binagärlik zähmet tölegi.

Bilimligini we iş tejribesini barlamada her hili ussalar ullanyň bolar. Bu ýokary okuw jaýlarynda alan bilimlari we okuwda kafedranynyň ullanyan ussalary; taslama işlerini lizenziýalaşdyrma. Synaglama – hat ýüzünde ýa-da köp wariantly soraglar üsti bilen.

Binagärlik halkara birleşiginiň hödürleýän modeli:

Hünärmen tarapdan akademiki taýynlama (BHB-UNESCO bilim hartyýasy);

Stajirovka – hünärmen işi; synag – diplom işi; okuwynyň jemleýji netijesi; kompetentli “attestasiýa geçirme”.

Ussatlylygyň prinsipleri – binagärler ak ýürekden hünärmen standartlaryny, arassalygy we kompetentligini öz işinde berjaý edýär. Bu kanun hem-de etiki we norma taraplaýyn kesgitlenen. Binagäriň garaýyşy – kompetentlik, özbaşdaklyk, hökmanlylyk, jogapkärçilik.

Binagäre bolan esasy teklipler: binagärlik taslamasyny işläp çykarmagy gujurýan, onyň döreden taslamasy estetiki hem-de tehniki tekliplere tebislendirilen we töweregiň ekologiýa derejesini saklanýan;

Binagärlik taryhyny we teoriýasyny bilýän we olar bilen sepleşikli sungatyň bölümlerinden başlyklyk; şähergurluşyk ussalaryny, taryhyny bilmeli.

Hünärmençilik taýdan bolan halkara prinsipleri

Binagärler hemme taraplaýyn bolan hünärmen standartlaryny doly ýerine ýetirmäni oňarmaly, arassalygy we iş-döredijilik taýdan ukyplylygy, jemgyýete özüniň unikal tärini we işi başaryjylygyny doly doly ýetirmäni, bularyň medeniýetiň we binagärlik töweregiň ösmeginde çenden uly ähmiýetlidigini. Hünärmen prinsipleri kanun taýdan etiki kodekslerinde we normalarynda

girizilen, şol sebäpli hem binagäriň olar hünärmen gylyklaryny kesgitlemäni subut edýär; ýagny:

Öz hünärine güýji ýetýän (kompetentnost): Binagär nazaryýet we tejribe bilimlerini alan we ussat, iş üstünde tejribeli. Binagäre hökmany derejede onyň özüniň sungaty we binagärlik ylymy taýdan ösmegini we olary gollamagyny; binagärlikde bolan hemme üstünlikleri hormatlamaly we onyň köpelmegine hususy goşanty bolmaly.

Garaşsyzlyk: Binagärler öz teklipleriňe düýpli we hünärmençilik taýdan amatly maslahat berýär. Binagärler hökmany suratda beýik ideallardan esaslanyp, haşande alym we ylalaşmasyz derejede onyň hünärmen pikir öňe sürülip, başga isleglerden binagärlik ylymy we sunagty barada pikiri binagärlik kanunynyň öňe sürýär. Onuň hünärmeçilik işlerinde binagärlik kanunynyň ruhyna we harpyna çenli bek tutmalydyr, hem-de öz hünärmen döredijiliginde hemme taraplaýyn gelejekki sosial we ekologiki täsiri hasaba almalydyrlar.

Tutanýerlilik (obýazatelnost): Binagärler öz işlerine hilesiz derejede ýerine ýetirmäni oňarmady. Hünärmen we jogapkärçilik derejede öz teklipleriňize hyzmat etmek.

Jogapkärçilik. Binagärler özleriniň garaşsyz we kritiki taýdan maslahatlaryna jogapkärdigini düşünýärler.

Binagärleriň zähmet tölegi

Binagärleriň halkara birleşikleriniň gollanma düzgünnamalarynda binagärleriň zähmet haky barada kesgitlemeler berilýär. Binagäriň hünärmen tarapyndan kwalifikasiýasyna görä oňa degişli zähmet hakyny tölemek in wajyp meseleleriň biri hasaplanyp, şu aşakdaky ýaly görnüşleri göz önünde tutulýar:

Prosent (göterim) görnüşinde töleg, hasabatly pul tölegi, wagty sarplama esasynda töleg we binagäriň işlegi boýunça töleg

Prosent görnüşde töleg. Binagärlik tejribesinde ini giňişleýin ullanylýan usul. Binagär jaýyň umumy nyrhy boýunça gutarnykly prosentini kesgitleýär (jaýyň salynyp gutarylan nyrhyna görä). Bu usulyň amatlylygy – binagär we teklipleriň özara gysga wagtyň içinde şertnama baglaşyp bilýärler. Binagäriň zähmet haky jaýyň nyrhynyň üýtgemegi bilen baglanşykly bolup ony elmydama kesgitlemek mümkin bolýar.

Hasabatly gutarnykly pul tölegi. Bu töleg görnüşi hem köplenç ullanylýar. Binagär belli bir gutarnykly baha razylaşyp teklipleri bilen şertnama baglaşýar. Bu töleg görnüşinde bir goýulan baha, eger-de binaň gurluşyk bahasy üýtgesede töleg nyrhy üýtgemeyär. Usulyň amatlylygy – teklipleriň önünden binagäre näçe pul tölejegini bilýär. Ýöne taslama işiniň başynda umumy şertnamalaşylan bahany hasaplama kyn bolýar, esasanam haçanda teklipleriň öz taslama bolan talaplaryny doly aňlamaýan pursatynda.

Wagt esasynda töleg. Bu usul hemme ýerde, esasanam taslama işlerinde ullanylýar. Bu usul köplenç binagäriň firmalar bilen hyzmatdaşlyk derejesinde işlände ullanylýar. Şol sebäpli sagatyň, günüň, aýyň dowamynda tölenjek baha hakynda şertnama baglaşylýar. Egerde, teklipleriň işlenen taslama hakynda doly

habar almak işlän pursatynda, ol binagär kabul edip onyň näçe pul haky hem kesgitleýär.

Binagäriň islegi boýunça taslamanyň töleg nyrhy kesgitlenýär. Bu usulda binagäriň tejribesi, ady we abraýy, onuň döredijilik işleri, prestiž taslamasy bolany esasynda binagär taslamanyň bahasyny hem özi kesgitleýär.

Binagärlik hünärine Halkara ussatlyk teklipleri Binagärleriň Halkara Birleşigi (BHB)

“Binagärleriň Halkara birleşiginiň Assambleýa ylalaşygynda hödürlenlen halkara professionalizmiň standarty binagärlik tejribesinde” Komissiýa tarapyndan taýarlanan Rezolýusiýany kabul edýär.

Binagärleriň Halkara birleşiginiň Assambleýasy Ylalaşyk düzgünnamany syýasy hökmünde hemme işiniň ugrukdyrmaga çagyran we Binagärleriň Halkara birleşiginiň komissiýasynyň professional tejribesi boýunça tassyklaýar; ylalaşygy hemme Binagärleriň Halkara birleşiginiň milli seksiyalaryna berilmegini, olaryň bileleşip işlemegine çagyryp we geljekde resminamalary öwrenmekde, bu resminamany syýasatyň baza özeni hökmünde, binagärleriň professionalizminiň halkara standarty esasynda tassyklaýar we Bütindünýä söwda Birleşmesine we başgada halkara agentliginiň we guramada hyzmatdaşlyk etmäge çagyýar. Bu resminama syýasatda milli agentlikde Komissiýa bilen bilelikde işlemeginde binagärliги resmileşdirmekde sertifikasiýany lisenzilemekde milli seksiyasynda.

Ylalaşyk we ýolbaşçylyk binagärlik kärini we standartynyň tejribesini alyp barmakda oňat usulyňy takykklamakda bellenilýär. Binagärleriň Halkara birleşiginiň milli seksiyasynyň öz ygtyýarlylygyna hormat goýlup, olar Ylalaşygy we ýolbaşçylygy kabul etmäge çagyýarlar.

Özara meşhurlygy gazanmagyň ýaýran usuly iki taraplaýyn ylalaşygy baglanyşmakdyr, ol General Ylalaşygyň söwda hyzmatdaşlygyň VII maddasyna laýyklykda ygtyýar edip bolýar. Bilim standartyna we synag geçirmekde tejribäniň barlygyny talap etmekde normatiwi kadalaşdyran häsiýetine täsir etmekde aýratynlyk bor, köp taraplaýyn esasyda tassyklamany amala aşyrmakda adatdan daşary çylşyrymlaşdyrýar. Şonlukda gelejekde iki taraplaýyn özara borçly edýän gepleşikler öz üstüne başgada gepleşikleri amaly bolar, ahyr soňy örän giň özara ynamlylygy ýaýramagyna getirer.

Binagärlik tejribesinde professionalizmiň halkara standartynyň maslahaty boýunça Binagärleriň Halkara birleşiginiň Ylalaşygy Professionalizm goraýyşy

Binagärlik professiyasynyň wekilleri professionalizmiň standartyny, dogryçylygy, tejribeliligi mukaddes berjaý edýärler, şonuň bilen jemgyýete uly türgenlik we başarnyk getirmek bilen binagärlik sredanyň durnukly ösmegine we öz jemgyýetiniň we medeniýetiniň abadançylygy üçin. Professionalizmiň

prinsipleri kanun esasynda hem-de professional häsiýeti kesgitleýän etika we kada kodeksinde berkidilen.

Tejribelilik. Binagärler teoretik we amaly bilime we ussatlyga okuw ýylynyň dowamynda okuw we ýokary okuwdan soňky tejribe döwründe ýenede tejribe toplan mahalynda, toplanan sistematik jeme eýe bolýar. Binagärlik bilimi almak tejribe döwri we bilimini barlamak prinsipi şeýle gurnalýar, jemgyýeti ynandyrmak üçin eger-de binagäri professional hyzmaty ýerine ýetirmek üçin hakyna tutulsa onda ol binagär standarty professional gerekligi kanagatlandyrar, ol bolsa, onuň, şular ýaly hyzmaty ýerine ýetirmegine ukyplylygyny görkezەر. Başgada binagärleriň professional jemgyýetiniň agzalaryna we subhesiz binagärliğin sungatynda, ylmynda öz biliminiň ösmeginde hemaýat etmegine Binagärleriň Halkara birleşiginiň wezipesine öwrülýär, ýenede hemme binagäliğin üstünlikli goşant goşýanlygyna, ony artdyranlygy üçin sylanýar.

Erkinlik (Garaşsyzlyk). Binagärler müşderileri, alyjylary hünärli, adalatly maslahatlar bilen üpjün edýärler. Binagärler şeýle pikiri goldamaga borçly, haçanda alym we ylalaşyksyz professional pikir ýöredilme beýleki her bir maksatdan üstün çyksa binagärlik sungatyna we ylmyna gulluk edýän işde. Mundan başgada binagärlere ruhy we kanun harplaryny berjaý etmeklik borjy atylýar, bu bolsa onuň professional işini sosial we ekologik professional işjeňliginiň netijesiniň hasabyna regulirlenýär.

Borçlylyk. Binagärler öz müşderilerinden we jemgyýetden taýýarlanylýan işleri öz içine goşýarlar, ýokary derejeli akgöwünlilik bilen işine berlen. Professiýanyň wekilleri özleriniň müşderilerini ökde we professional gulluk etmäge çagyrylan.

Jogapkärlilik. Binagärler özüniň garaşsyz, gerek bolsa tankydy maslahaty bermäge jogapkärligini düşüňärler, başgada öz işleriniň jemgyýete we sreda täsirini bilýärler. Binagärler professional hyzmat berlende şol işi alýarlar, haçanda onuň bilen birlikde kimi özüňe konsultant hökmünde çekip bilse, alan bilminiň, amaly tejribe mümkinçiligi bolan ýagdaýda.

Binagärleriň Halkara birleşiginiň özüniň milli seksiya we professional tejribe komissiýasynyň maksatnama üsti bilen professionalizm we professional standarty prinsipini, jemgyýetiň saglygyny howpsyzlygyny, ýaşayyş ýagdaýy we medeniýetini gowylandyrmak bähbidi üçin tassyklamaga ymtylýar we şeýle pozisiýany saklaýar, ýagny şoňa laýyklykda professionalizm standarty we tejribelilik halkara tassyklamasy jemgyýet üçin gulluk etse we öz professiýaňa ynamyňy gazanmaga ýardam eder.

Prinsipler we Binagärleriň Halkara birleşiginiň standarty binagärleri düýpli bilim almaklyga we amaly tejribeli bolmagy üpjün etmäge ugrukdyrylan, olara esasy professional talaby ýerine ýetirmäge taýyn bolar ýaly. Bu standartlar bilim ugrundan dürli milli däbi hasap edýär, şonuň bilen birlikde bilimiň ekwiwalent faktoryny göz önünde tutýar.

Binagärlik tejribesi

Kesgitleme. Binagärlik tejribesi jaýgurluşyk, taslamak, gurluşyk, giňeldiş, konserwasiýa, üýtgedip gurmak sferasynda ýa-da aýry-aýry jaýlaryň, bina toparynyň görnüşini üýtgetmeklikde professional hyzmaty üpjün etmekde tamamlanýar. Bu professional hyzmat şu iş görnüşleri öz içine alýar: taslamak, ýerullanyşy meýilleşdirmek, şäherleri taslamak, önünden gözlegi geçirmek, taslamalary resmileşdirmek, maketleri ýerine ýetirmek, çyzgylar, spesifikasiýa we tehniki dokumentasiýa, tehniki dokumentasiýa laýyk getirmek başgalaryň taýýarlanmagy esasynda hiç hilli çäklendirmesiz gurluşygyň ykdysadyýetini ýola goýmak, şertnama ýolbaşçylygy gurluşygyň gidişini we taslama ýolbaşçylygy gözegçilik etmek.

Garaýyş. Binagärler özüniň sungatyny we ylmyny gadymy wagtdan bäri öwrenilip gelinýär. Binagärlik professiýasy häzirki wagtda bize aýdyň bolşy ýaly görnüşde ekstensiw ösüşe we möhüm üýtgeýşe sezewar boldy. Binagärlik işiniň mazmunyna talapkärlik ýokarlandy, müşderileriň talaby we tehnologik üstünlik çylşyrymlaşdy, sosial-ekologik imperatiwi erjellik görkezmäge başlanýar.

Bu agtarylyşyk tebigatyň üýtgemegine getirdi, köp taraplaryň hyzmatdaşlygyna taslamakda we gurluşykda.

Syýasat. Ýokarda görkezilen binagärlik tejribäniň kesgitleme tassyklamany Binagärleriň Halkara birleşiginiň standartyny öwrenmek prosesinde ulanylmagy.

Binagär

Kesgitleme. “Binagär” düşünje düzgün boýunça Kanun güýjünde ýa-da döp şahsy gatnaşygynda hemme ýagdaýda professional ýa-da ylmy tejribeli we köp halatda resmileşdirilen lisenziýasy, sertifikasiýasy bolan, olara binagärlik tejribesini alyp gitmäge rugsat edilen ýuridik çäginde özleriniň işini ýerine ýetirýän ýerinde, we onuň önünde adalatly we durnukly ösüşde jogapkärçilik çekýän ýerinde, abadançylyk we jemgyýetiň ýaşaýan sredasy üçin aýratyn giňişligi, forma, taryhy kontekst ullanyň.

Garaýyş. Binagärler jemgyýetçilik we hususy sektorlarda has iri ekonomiki sektorlaryň içinde gatnaşmak bilen gurmak we şahsy ýeri abadanlaşdyrmakda we gurluşyk bilen baglanyşykly işde, buýurmalary ýerleşdirýän we ony saklamagy üpjün edýän taslamakda, gurluşykda, abadanlaşdyрма, finansirlemek, biziň daşymyzy gurşap alýan sredany regulirlemekde we ekspluatasiýa jemgyýetiň talabyny kanagatlandyrmakda funksionirlenýär. Binagärler dürli ýagdaýda we dürli guramaçylyk strukturaly düzümde işleýärler. Meselem, olar özbaşdak ýa-da hususy ýa-da jemgyýetçilik edaranyň işgäri hökmünde işläp bilýärler.

Binagärlere esaslandyryjy talaplar

Kesgitleme. Esaslandyrylan talap, isleg bildirýäne resmileşdirmekde (lisenzirowaniýe) sertifikasiýa binagär hökmünde, ýokarda görkezilen kesgitlemä laýyklykda, olarda şeýle bilimiň, endigiň we ukubyň artykdygyndan durýar, aşakda gaýtalan, resmi özüni tanadan bilimli we bilimini tassyklamaga degişli boan, tejribe mümkinçiligi oňa binagärlik tejribäni ýöretmäge, professional ýaramly hasap edilmeli.

Garaýyş. 1985-nji ýylda döwletler topary özleriniň güýjini birleşdirýär, ylmyň fundamental bölümleriniň esaslandyryjy sanyny döretmek üçin. Olara degişlidirler:

Estetiki we tehniki talaplary kanagatlandyrylan binagärlik taslamany döretmäge ukyplygy (we ekologik durnuklygyna ugrukdyrylan);

binagärliğin taryhyny we nazarýetini ymykly bilip we şonuň bilen baglanyşykly bolan sungat, tehniki we gumanitar ylymlaryň pudaklary ýeterlikli bilmeli;

nepis sungaty bilmeli (sebäbi olar binagärlik taslamagyň hiline täsir edýär);
ýeterlikli bilim şäheri taslamakda we şähergurluşyk işlerini geçirmekde;

adam bilen binanyň, binalar bilen daş töweregiň gurşawynyň özara baglanyşygyny we bina bilen giňişligiň proporsional taýdan sepleşikliliginiň hökmanylygy esaslaryny bilmegi;

jemgyýetde binagäriň professiýasynyň hem-de binagärleriň orny we ähmiýeti;

binagärlik taslamasyna gözleg metodikasyny geçirmek we tehniki ýumşuň taýynlaýşyny düşünmek;

binanyň taslanylyşy bilen baglanyşykly, konstruktirmek, gurluşyk we inženerlik meselesine düşünjäh;

fiziki we tehnologiýa meselesini we binanyň funksiýasyny ýeterlik bilmek, onyň içki komfort şertini we klimatdan goramagy hökmany üpjün etmekji;

binany peýdalanýarlaryň islegini kanagatlandyrmaga ukyply we ýene-de gymmatlyk faktoryny hem-de binanyň taslamak normasyny bilmeklik zerurdyr;

senagat pudagyny, guramany normatiw talablaryny taslama degişli konsepsiýasyny öz içine alýan döredijiligi başarmagy;

taslamany maliýeleşdirmegi, onyň menedžment we dolandyrmak meselesini ýeterlik bilmeklik.

Bilim

Kesgitleme. Binagärlik okuwy ähli gutardyşlaryň bilimini we binagärlik taslamaklykda soraglara ukybyny, tehniki sistemada we talaba öz içine almak bilen saglygy goramak pikirini hasaba almak bilen, ekologik balansyň howpsyzlygyny saklamakda üpjün edilmelidir, uçurumlaryň medeniýetiň, intellektual, taryhy, sosial ykdysadyýetde we ekologik kontekst binagärliğin düşünjesi bolmalydyr, ýene-de binagärliğin rolynyň we jemgyýetiň önünde jogapkärçiligi duýmalydyr.

Garaýyş. Köp ýurtlarda binagärlik okuwyny 4-6 ýylyň dowamynda gündizki (doly) uniwersitetde akademiki okatmak bilen gazanylýar (kä bir ýurtlarda tejribe eýe bolmak tejribe okuwy, stažirovka gazanylýar). Oň bolsa has wajyp aýratynlygy bar bolan tejribe toplamak we ş.m.).

Syýasat. Binagärlik bilimi boýunça “Hartiýa Binagärleriň Halkara birleşiginiň /ÝUNESKO-nyň” Binagärleriň Halkara birleşiginiň binagärlik okuwynyň möhletini 5 ýylda aaz bolmaly däldigini talabyny goraýar (tejribäni, amaly okuw, stažirowkany hasaba almazdan) doly okuw akkreditlenen esasyda, binagärleri taýynlamakda umumy kabul edilen maksatnamada kanun esasynda tassyklan, uniwersitetde kabul edilen, munda pedagogik semeleşmede dürlilige we ýerli kontekstde hasapda, käbir bilimiň ekwiwalentlik tarapyna çäýelik göýbermäge ýol berilýär.

Akkreditasiýa /tassyklama/ Meşhurlyk

Kesgitleme. Bu prosess okuw maksatnamasynyň standart boýunça berkarar edilen, gazanylan netijäniň laýyklygyny tassyklaýar. Akkreditasiýanyň maksady adekwat döredilen bazanyň kämilleşmeginde we ýardam etmeginden durýar.

Garaýyş. Tassyklama ölçegi we akkreditasiýa tertibi, meşhurlyk garaşsyz gurama tarapyndan oňat integrirlenen we koordinerlenen binagärçilik biliminiň maksatnamasynyň ösmegine ýardam edýär. Käbir döwletlerde tejribäniň görkezişi ýaly garmonizasiýa we standartyň girizilmegi regulýar daşky barlag gözegçiligini berjaý etmegine ýardam edýär we hilini tassyklamada içki barlaga goşant bolar.

Syýasat. Hökmany akkreditasiýa talabyny girizmek okuw kursyna garaşsyz hökümet edarasy uniwersitete hiç hilli daklyly bolmadyk edara tarapyndan paýhasly wagt aralygyndan soň (5 ýylda bir gezek), we Binagärleriň Halkara birleşiginiň işläp düzmeginde, ýokary bilimli guramasy bilen birlikde, binagärleri taýynlanýan maksatnama düzelen standart boýunça, salyhatly akademiki struktura eýe bolmak bilen, akylyly yzygiderlilik bilen gitse, ýetişigine esaslanmak bilen we soňky netijäniň niýelenen, prosedury işläp düzüp şap ýürekli tejribä ugrukdyrylan.

Tejribe /okadylma/ tejribe toplamak

Kesgitleme. Praktiki teribe (öwredilme) teribe toplama binagärlik tejribäniň sferasynda dolandyрма we düzümlü işlenmegi binagärliги binagärlik bilimini alynýan prosessinde ýa-da professional derejesii alynýan wagty, ýöne lisenziýa sertifikasiýa, registrasiýasyna synagdan oň diýen manyny görkezýär.

Garaýyş. Jemgyýeti goramak bähbidi üçin, akademiki taýýarlyga goşmaça hemme raýat registrasiýa /lisenziýa/ sertifikasiýa üçin arza berilende, formal bilim alanyndan soň tejribe okuwy bilen üstüni ýetirmeli.

Syýasat. Binagärlik ýokary okuw jaýlarynyň uçurumларыnyň iki ýyllyk tejribe taýynlygyny geçmekde talabyny girizilmegi deň gelýän derejede olary sertifikasiýa lisenzirlemegini registrasiýasyna binagär hökmünde tejribe

geçirmäge göýberilmezinden öň. Käbir çeyeligi göýberilmegi ekwiwalentik tejribe toplamakdaky düşüňjede.

Professional bilim we türgenligi başarmak

Kesgitleme. Her bir isleg bildirýänlerden sertifikaty lisenzirowanlykde registrasiýa binagär hökmünde, deňişli milli hökümet guramasynda professional bilimini we türgenligini demonstrirlemegi (görkezmegi) talap edilýär.

Garaýyş. Jemgyýetiň binagärleriň bilimine we ukybyna haçanda olar gerekli bilimi alandygyndan soň, tejribe taýynlygy bolandan soň, tejribe toplanandan soň ynamy bolar, başgada binagärlik tejribesinden hemme kompleksi boýunça bilimiň we ukybyň minimal derejesini demonstrirlemelidir. Şular ýaly kwalifikasiýany (kämilleşigi) synag we sorag-jogap üsti bilen ýa-da beýleki şahadatnamalar üsti bilen tassyklanylmaly.

Syýasat. Binagärleriň gazanan bilimini we türgenini laýyk gelýän şahadatnamasyny görkezmek bilen tassyklanylýar. Bu şahadatnama tejribe döwrüni, okuwyny, tejribe toplamadan soň hiç bolmany bir synagy üstünlikli tabşyranlygyň baradaky maglumat girizilmelidir, professional tejribe barada doly bilimi we türgenligini üpjün edýän gerekli komponenti, synag bilen barlanmaýan, başga adekwat subut etmeler bilen tassyklanylmaly. Muňa girýän predmetler, işewir administrirlemek bilimiň ýuridiki talabyna deň gelinmegi.

Resmileşdirmek /lisenzirowanlyk/ sertifikasiýalaşdyrmak

Kesgitleme. Sertifikasiýa /lisenzirowanlyk/ registrasiýa şol adamyň kwalifikasiýasyny resmi ýuridiki tassyklama bolup gulluk edýär, oňa binagär hökmünde ulanmaga rugsat berýär. Oňa garamazdan olar norma esaslanýar, kämilleşmedik raýatyň aýratyn funksiýasyny ýerine ýetirmäge böwet bolmaga çagyryýar.

Garaýyş. Jemgyýetiň gyzyklanmasyny hasaba alyp oňat hilli we durnukly binagärlik sredany döretmek üçin hem-de professional howply we netije şular ýaly sredany döretmek bilen baglanyşykly bolan, binagärlik hyzmat adekwat, kwalifikasiýaly professionala berilmeli jemgyýete ýeterlik derejede goramak üçin.

Syýasat. Binagärleriň funksiýasy bolan prosess registrasiýa (lisenzirowanlyk) sertifikasiýa bütün dünýäde Binagärleriň Halkara birleşiginiň tarapyndan goldanylýar. Jemgyýetçilik tarapyndan gyzyklanylýan şular ýaly registarsiyany /lisenzirowanlyk/ sertifikasiýany üpjün edilmäge kanun çykaryjy akt bilen berkidilmeli.

Binagäriň hyzmatyna baha gazanmak (töleg)

Kesgitleme. Bu binagärleriň hyzmatyna buýrmalary ýerleşdirmek prosessi.

Garaýyş. Binagärler üçin olaryň müşderileriniň we jemgyýetiň bütinleý bähbidi olaryň hususy bähbidinden ýokardadyr. Olarda öz funksiýalaryny

standart derejesinde jemgyýetiň talabyna laýyklykda olary ýeterlikli resurs bilen üpjün etmek üçin olar tradision öz zähmedi üçin hökmanylygy ýa-da tarifinde sylag alarlar. Satyn almak barada General ylalaşyk we Ýewropa Soýuz hyzmaty barada Direktiw Halkara düzgüni bar, onuň maksady binagärleri obýektine we adalatly seçip almakda kepillendirmek. Soňky döwürlerde binagärleri hökümet hem-de hususy iş üçin seçip almaklyk tendensiýasy güýçlenýär, diňe hyzmatyň bahasynyň esasynda. Diňe bahasynyň esasynda seçip alma binagärleri müşderler tarapyndan buýrmalary göwrümini hiç eltmekligi mejbur edýär, bu bolsa öz gezeginde gorky astyna salýar taslamagyň hilinde we hili, oňalygy we sosial ekonomiki binagärlik sredanyň gymmatyny.

Syýasat. Binagärlik sredany ekologik durnukly ösmegine we jemgyýetiň sosial medeni, ekonomiki gymmatlyklaryny garamagy üpjün etmek üçin, hökümet binagärleriň hyzmatyny edinmek üçin şeýle bir işini ýola goýmaly olary konkret taslama gabat gelýän binagäri saýlamaga ugrukdyrylan bolmaly. Taraplaryň ylalaşygy üçin talap edilýän resursyň adekwat ölçegini şeýle ussalar bilen gazanylýar.

- iň oňat binagärlik taslama bäsleşik geçirilmeli, şeýle prinsipe gabat gelýän, ÝUNESKO – Binagärleriň Halkara birleşiginiň tarapyndan tassyklanylýan, halkara bäsleşigini geçirmek baradaky gollanma esaslary, milli häkimiýet guramasy tarapyndan ýa-da professional binagärlik assosiýasy tarapyndan makullamaly;

- Binagärleriň Halkara birleşiginiň gollanmasyna laýyklykda kwalifikasiýa esasynda binagärleri saýlamak işini girizmeli;

- taslamak işi üçin tehniki buýurlan işiň gutarandan soň göni gepleşikler geçirilmeli, ol talap edilen binagärlik hyzmatynyň öz işine alynmagy we hilini görkezýär.

Ahlak we Häsiýet

Kesgitleme. Ahlak we häsiýet kodeksi häsiýetiň professional standartyny tassyklap, onuň üsti bilen binagärler öz tejribelerini ýerine ýetirenlerinde goldanma edinýärler. Öz tejribelerine geçýän binagärlere, hereket edýän her bir ýuristiksiýada we onuň çäginde özüniň tejribesini geçýän bolsa ahlak we häsiýet kodeksiniň kanunyny berjaý etmek we ýerine ýetirmek hökmany.

Garaýyş. Ahlak we häsiýet düzgüni esasy mesele hökmünde jemgyýetiň goragynda durýar, we umumy sosial abadançylygy hem-de binagärlik professiýanyň aladalanmagy bolup durýar.

Syýasat. Hereket edýän, “Halkara kodeksi ahlak barada Binagärleriň Halkara birleşiginiň konsalting hyzmaty” öz güýjünde galýar. Binagärleriň Halkara birleşiginiň milli seksiýasy sylaglanýar, özüniň hususy kodeksine ahlagy we häsiýeti girizmek bilen Ylalaşyk Guramasynyň rekomendasiýasy (görkezmesi) hem-de onuň agzalarynyň ahlak we häsiýetiň talabyny berjaý etmekligi üçin.

Yzygiderli professional ýaýbaňlakdyrys (ösüş)

Kesgitleme. Yzygiderli professional ösüş bu бүтүн döwür uzalýan okuw prosessi öz gezeginde binagärleriň bilimini we tejribesini çuňlaşdyrýar, giňeldýär, goldaýar.

Garaýyş. Professional ugrukdyryjy garamalaryň sany artýar, öz agzalaryndan aýratyn wagty gündelik tejribäni, bar bolan bilimini çuňlaşdyrmak barada we täze bilim oblastynda tanyşlyga bagyş etmegi talap edýän (kada boýunça ýylda 35 sagatdan az bolmaly däl). In esasy täze tehnologiýanyň tejribe metodlarynyň we üýtgeýän sosial we ekologik ýagdaý derejesinde saklamaly. Professional gurama yzygiderli professional ösüşi hökmany ýagdaý hökmünde onda agza bolmaklygy dowam etmek üçin talap görkezip biler.

Syýasat. Binagärleriň Halkara birleşiginiň özüniň milli seksiyasyny yzygiderli professional ösüşi üçin öz agzalarynyň jemgyýete gulluk edýänligi borç hökmünde sylaglamasy hökmany. Binagärler özleriniň başarnyklaryna her bir buýrulan hyzmatda ynamly bolmaly.

Häsiýet kodeksi binagäleri belli standarty goldamaga dürli sebitlerde “Binagärleri

esaslandyryjy talap” diýen bölümünde görkezilişi ýaly borçly bolmalydyr we beýleki wariasiýalarda hem. Şoňa göräde Binagärleriň Halkara birleşiginiň üznüksiz protenssional ösüş sebitindäki ütgüşmelere gaýtadan registrasiýa üçin yzarlamaly we ähli döwletleriň ýolbaşçylygyndaky görkezmä esaslanyp özara tanalma gyzyklanyp we şu ugurdan syýasaty öwrenmekligi dowam etmekligi hödürlemeli.

Tejribe almak

Kesgitleme: Bu taslamada, erillanyşdaky meýilnamalaşdyrmakda, taslama barada ugrý, şäher taslamakda we gurluşykda hyzmaty hödürlemek.

Garaýyş: Jemgyýet ewoýusiýasy esasynda şähergurluşyk we binagärlik sredany döretmek meselesi çylşyrymlaşdy. Binagärlere elmydama giňelýän kompleks bilen şähergurluşykda estetiki, tehniki we hukuk häsiýetleri bilen iş salyşmaly bolýar. Binany taslamakda koordimirlenen çemeleşme we hukuk, tehniki, tejribe talyby ýerine ýetirmek jemgyýetiniň islegini we mätäçligini kanagatlandyrmak üçin hökmanlygyny tejribe subut etdi.

Syýasat: Binagärleriň Halkara birleşiginiň tarapyndan binagärlik tejribäniň araçägini mundan-da beýläk giňeldilmegini ylaglamaly we hemaýat etmegi ýeketäk kodeksi ahlak we häsiýet we okgunlylyk bilen çäklenen, bilimiňi we tejribäni inelmegini üpjün eder we onuň çäginin her bir giňelmeginde kodeksinden geler.

Tejribäniň görnüşi (forma)

Kesgitleme: Ol ýuridiki şahs onuň üsti bilen binagär , binagärlik hyzmatyny berýärler.

Garaýyş: Tradisiýada binagärler öz tejribelerini indiividual, ýa-da beýleki binagärler bilen bilelikde, ýa-da jemgyýetçilik hususy guramalarda hakyna tutma görnüşde alyp barýarlar. Soňky döwürde binagýrlik tejribede talap edijilik durmuşa dürli formadaky assosiasiýa çagyryýar, meselem: çäklendirilmedik jogapkärçilik, kooperatiw tejribe uniwersitet bazarynda, taslama edarasy, dürli ähmiýetli binagärlik býurasy hemme aýdylan tejribe formasy köp ýeride ygtyýar berilmedik. Şular ýaly assosiasiýa beýleki dersleriň wekilleri girip biler.

Syýasat : Binagärlere dürli formadaky tejribeleri geçirmek rugsat berilmeli, ýuridiki şol döwletde rugsat berýän bolsa onda özläriniň hyzmatyny teklip edýärler, ýöne ahlak we häsiýetiň talabynda daşa syýasatyny standartyny ösdürýär, tejribäniň alternatiw formasyny gurşap almak üçin we dürli ýerli şertleri, bu alternatiw forma binagärlik professiýanyň pozitiw we döredijilik rolyny giňeltmek üçin jemgyýetiň bähbidi üçin.

Tejribe başga döwletde

Kesgitleme: Başga döwletde tejribe amala aşyrylýar, haçanda düzümi ýa-da almak üçin ymtylýan ýa-da eýýam buýрма alan taslamany işlemäge, ýa-da hyzmaty berýärler ýaşaýan öz döwleti bolmadyk döwletde.

Garaýyş: Binagärleriň jogapkärçilikli azat hereketiniň derejesinde ýokarlanmagyna üns berilýär , we daşary ýurda hyzmatyň berilmegine mümkinçilik döredilýär. Şonuň bilen olara ýerli tebigatygaraýyş ,sosial, medeni faktory barada mälum etmeklige talapy bolýar.

Syýasat: Binagýrler özläriniň resmileşdirilmedir döwletinde binagärlik hyzmaty berilende olar ýerli binagärler bilen hyzmatdaşlyk etmeli we taryhy tebigaty goramagy, sosial, medeni we taryhy mirasa degişli bilan faktorlaryň zerurlygyny üpjün etmegi we efektiw düşünmegi üçin. Bu hilli assosiasiýa şerti diňe gatnaşýan taraplaryň Binagärleriň Halkara birleşiginiň ahlak standarty we ýerli ustawa we kanuna laýyklykda kesgitlemeli.

Intellectual eýeçilik (Awtorlyk hukugy)

Kesgitleme: Itellektual eýeçilik üç hukuk asprekti öz içine alýar: patent, awtorlyk hukugy, öndürijiniň satuw belgisi. Ol taslamaça, oýlap tapyja, awtorlara we öndürijilere, olaryň hususy aňyna, taslama we önümiň çeşmesine, hyzmata degişli bolup durýar.

Garaýyş: Hiç bir zada garamazdan köp ýurtda käbir hukuk goraýjylyk bar binagärleriň tarapynda işlenip düzülen taslama degişli, bu goraýjylyk köplenç deň gelmeýär. Käwagtlar binagýr öz ideýasyny we konsepsiýasyny (garaýşyny) çak edýän buýrujy bilen oňa alyp maslahatlaşmadan soň, ol hakyna tutulman galýar, soň buýrujy binagýriň ideýasyny hiç hili tölegsiz peýdalanmaýar. Binagärleriň intellektual eýeçiligi aýratyn ölçege goragly halkara tertibe salnan normada. Bütündünýä konwensiýa Awtorlyk hukugy

barada 16 sentýabrda 1955ý. halkara ähmiýeti bar. Ýewropada köp ýurtlar üçin Bernsk ylalaşygynyň 1886ý seredilmeginde hökmany talap hereket edýar.

Syýasat: Binagärleriň Halkara birleşiginiň agzalarynyň her bir seksiyasynda hilli kanun çykaryjylar binagärlere öz professiýasynda hiç bir ýitgisiz işlemäge hukugyny pugtalandyrmaly, özüniň awtpriteti, jogapkärçiligi üçin we intellektual eýeçilige özüniň hukugyny, öz eseriniň awtorlyk hukugyny saklamak üçin.

Garaýyş: Dünýäde derejäni ýa-da funksianyň goragy barmy, şol sebäpli professional institutyň jogapkärçiliginiň polu we sterasyaz ölçegde aýratylanýar. Käbir döwletde binagärlik professiýa kanun çykaryjy organlarda görkezilen, beýleki ýurtlarda bu funksiýa bölünen. Esaslanan professional guramalaryň agzalaryndan belli standarty goldanylmga garaşýarlar. Bu bolsa häsiýet kodeksi berk berjaý etmek bilen gazanylýar, ol professional guramalar tarapyndan ygylan edilip agzalyga beýleki talaby ýerine ýetirmek bilen, meselem yzygiderli professional ösmegi talap etmek bilen.

Syýasat: Professional guramanyň ýok döwletde BHB binagärlik professiýanyň wekillerini sylaglamaly, jemgyýetçiligiň bähbidi üçin şeýle guramany formirlemeli.. Professional guramalar şeýle üpjünçiligi ymtylmaly, olary agazalary Halkara Binagärleriň Halkara birleşiginiň standarty berjaý etmek üçin, minimaltalap Hytaýada binagärlik bilimi BHB –ÝUNESKO-da we Halkara kodeksi ahlak we häsiýet Binagärleriň Halkara birleşiginde, yzygiderli özüniň bilimini we tejribesi.

EDEBIÝAT

1. Türkmenistanyň konstruksiýasy. Aşgabat, 2008.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom. Aşgabat, 2008.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom. Aşgabat 2009.
4. Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, Halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007.
5. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007.
6. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň Ministrler Kabinetiniň göçme mejlisinde sözlän sözi. (2009-njy ýylyň 12-nji iýuny). Aşgabat, 2009.
7. Türkmenistanyň Prezidentiniň „Obalaryň, şäherleriň, etrapdaky şäherçeleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin“ Milli maksatnamasy. Aşgabat, 2007.
8. „Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry“ Milli maksatnamasy. „Türkmenistan“ gazetini, 2003-nji ýylyň 27-nji awgusty.
9. „Türkmenistanyň nebitgaz senagatyny ösdürmegiň 2030-njy ýyla çenli döwür üçin Maksatnamasy“. Aşgabat, 2006.
10. МСА – ЮНЕСКО. Документы, 1996-1998
-по отровоту архитекторов и международным стандартам;
Профессионализма в архитектурной практике;
-по архитектурному образованию.
11. Монахов Н.И.Справочное пособие заказчика –застройщики т.т, 1и2.
М., 1990

MAZMUNY

Sözbaşy.....	7
Giriş.....	8
Taslama işi, edaralar, taslamaň esaslary we düzülişi.....	11
Taslamadan öň toplanýlýan maglumatlar.....	13
Taslamaklygyň stadiýalary.....	15
Tehniki - ykdysady berjaý etmek	17
Gurluşyk üçin meýdança (trassalar) saýlap almaklyga bolan esasy talaplar.....	18
Geodeziýa işleri we harajatlaryň hasaby.....	21
Taslama düzmäge tabşyryk.....	22
Taslama normalaryň ulgamy we taslama normatiwleri.....	26
Tehniki – ykdysady esaslandyrmalaryň düzümi we mazmuny.....	27
Eskiz taslama düzümi we mazmuny.....	28
Taslamanyň kanunlaşdyryş esaslary.....	35
Binagärlik bilimi boýunça Binagärligiň halkara birleşigi ÝUNESKO Hartiýasy.....	35
Düzgünnama esaslary.....	36
Okuwyň usullary.....	37
Mugallymlara we okuw merkezleri üçin teklipler.....	37
Binagärlik halkara birleşigi döredijiligiň standartlary.....	38
Taslama işlerini döwlet tarapyndan rejeleşdirmek.....	38
Binagärlik hünärinde halkara ussatlyk tarapyndan jemleýji standartlary.....	39
Binagärlik halkara birleşiginiň hödürleýän modeli.....	39
Binagärlik hünärine Halkara ussatlyk teklipleri Binagärleriň Halkara Birleşigi (BHB).....	41
Binagärlik tejribesinde professionalizmiň halkara standartynyň maslahaty boýunça Binagärleriň Halkara birleşiginiň Ylalaşygy Professionalizm goraýyşy.....	41
Binagär.....	43
Bilim.....	44
Akkreditasiýa /tassyklama/ Meşhurlyk.....	45
Resmileşdirmek /lisenzirlemek/ sertifikasiýalaşdyrmak.....	46
Ahlak we Häsiýet.....	47
Tejribäniň görnüşi (forma).....	48

Intellectual eýeçilik (Awtorlyk hukugy).....	49
Edebiýat.....	51
Mazmuny.....	52